

UNIVERZA V LJUBLJANI
EKONOMSKA FAKULTETA

DIPLOMSKO DELO
PROTESTANTSKA ETIKA IN DUH KAPITALIZMA

Ljubljana, junij 2002

MANCA JAN

KAZALO

1. UVOD	1
2. DRUŽBENOEKONOMSKE RAZMERE SREDNJEGA VEKA IN POJAV PROTESTANTIZMA	3
3. WEBROV POGLED NA KATOLIŠKO CERKEV, PROTESTANTIZEM IN EKONOMIJO	7
3.1. VPLIV KATOLIŠKE CERKVE NA GOSPODARSKO ŽIVLJENJE	7
3.2. KATOLICIZEM IN PROTESTANTIZEM	9
4. PROTESTANTSKA ETIKA IN DUH KAPITALIZMA	12
4.1. UVOD	12
4.2. »DUH« KAPITALIZMA	13
4.2.1. ZGODOVINSKI INDIVIDUUM	13
4.2.2. MODERNI IN TRADICIONALNI KAPITALIZEM	15
4.2.3. »DUH« POSLOVANJA	17
4.2.4. IDEJA POKLICA	18
4.3. LUTROVO POJMOVANJE POKLICA	19
4.4. RELIGIOZNI TEMELJI POSVETNE ASKEZE	21
4.4.1. KALVINIZEM	21
4.4.2. PIETIZEM	23
4.4.3. METHODIZEM	24
4.4.4. BAPTISTIČNE SEKTE	24
4.4.5. PURITANIZEM	25
5. KRITIKA WEBROVIH TEZ	27
6. VZHOD IN ORTODOKSNI »DUH«	32
7. RAZLIČNI ZGODOVINSKI POGLEDI NA RAZVOJ KAPITALIZMA	33
8. SKLEP	36
9. LITERATURA	37
10. VIRI	38

1. UVOD

Cerkev je bila najpomembnejša inštitucija v srednjem veku in kot taka je odgovarjala na vsa pomembna vprašanja življenja. Njen vpliv na posvetno življenje je iz leta v leto, iz stoletja v stoletje vedno bolj naraščal in kmalu je Cerkev postala središče družbenega, političnega in ekonomskega dogajanja. S svojim normativnim urejanjem življenja je povzročila, da so se problemi v praksi reševali drugače, kot je bilo zaželeno. Prav ta pristop, ko se je Cerkev obnašala drugače, kot je predpisovala, pa ji je pomagal pri kopičenju bogastva in večanju vpliva.

Lahko rečemo, da je imela Cerkev, predvsem pa nauki, ki jih je širila, zelo močan vpliv tako na gospodarsko kot tudi politično življenje. S tem se je strinjal tudi Max Weber (1864-1920), ki je bil mnenja, da je Cerkev svoj vpliv na gospodarsko življenje poglobljala na račun svojega etičnega usmerjanja dejavnosti in ne toliko zaradi svoje lastne ekonomske aktivnosti. Leta 1517 pa je Martin Luter obsodil dejavnost Cerkve, predvsem pa je izrazil nestrinjanje z načinom bogatenja, s prodajanjem odpustkov. Z njim se je začela razvijati nova vera (protestantizem), ki je v nasprotju s katoliško cerkvijo poslovni uspeh obravnavala kot sad racionalnega upravljanja življenja in ne kot nekaj grešnega. Zato je bilo tudi po Webrovem mnenju pričakovati, da bo protestantizem in ne katolicizem tisti, ki bo razvil ekonomski racionalizem. Mnenja je bil, da vzroki za to izhajajo iz samih značilnosti te vere.

S temi ugotovitvami pridemo do najpomembnejšega dela Maxa Webra »Protestantska etika in duh kapitalizma«, v katerem je preučeval odnos med vzponom protestantizma in razvojem zahodnega kapitalizma. Prav ta odnos pa bom predstavila v svoji diplomski nalogi.

Na začetku diplomske naloge bom na kratko opisala Cerkev in njene vplive na posvetno življenje in nato še nestrinjanje z njeno dejavnostjo in nastanek nove vere (protestantizma). Nato se bom osredotočila na odnos katoliška cerkev - protestantizem in njun vpliv na razvoj gospodarskega življenja. Vse skupaj bom podkrepila z delom Maxa Webra in njegovim pogledom vpliva religije na razvoj kapitalizma, kjer bom izhajala iz predpostavke, da je protestantizem vera, ki dopušča in časti gospodarsko dejavnost in tako ustvarja pozitivno okolje za gospodarski razvoj.

Seveda pa je vsako kvalitetno in pomembno delo ponavadi deležno tudi številnih kritik. Protestantska etika in duh kapitalizma nista izjemi, zato bom v drugem delu diplomske naloge predstavila kritike Webrovih tez in tako podala še nekaj drugačnih pogledov na to tematiko.

Glede na to, da sem se v diplomski nalogi osredotočila le na vpliv religije na razvoj zahodnega kapitalizma, sem se v zadnjem delu svoje naloge odločila, da namenim nekaj

pozornosti še vplivu religije na vzhodni kapitalizem in vprašanju, zakaj Vzhod ni bil deležen močnega razmaha kapitalizma.

Celotna diplomska naloga temelji na Webrovem pogledu ter na pogledu njegovih kritikov na to, kako se je razvil kapitalizem, zato sem na koncu dodala še nekaj različnih zgodovinskih pogledov na sam razvoj kapitalizma in s tem poskušala ugotoviti, če res obstaja bistvena razlika med predkapitalističnimi družbami in kapitalizmom.

2. DRUŽBENOEKONOMSKE RAZMERE SREDNJEGA VEKA IN POJAV PROTESTANTIZMA

V času propada rimskega cesarstva pa do konca 15. stoletja so se izgrajevale srednjeveške institucije. Med njimi najpomembnejša Cerkev si je v tem razdobju izborila izredno močan položaj, na samo na duhovnem, ampak tudi na posvetnem področju. Glavno produkcijsko sredstvo je bila še vedno zemlja, katere lastnik je bil formalno kralj, v resnici pa so jo imeli v rokah njegovi vazali, predvsem pa tudi Cerkev. Srednji vek je tako označen kot tisti, ki je bil v močni navezi s Cerkvijo in državo.

Cerkev je kot najpomembnejša institucija v srednjem veku odgovarjala na vsa bistvena vprašanja življenja. To je pomenilo tudi urejanje ekonomskih vprašanj. Pri obravnavanju ekonomskih problemov se je naslanjala na Biblijo, nauke grških filozofov, rimsko pravo, kanonsko pravo in teološke dogme (Norčič, 2000, str. 15).

Srednjeveška Cerkev je odločno verovala v božjo harmonijo narave, kjer je bila Cerkev kot naravna in potrebna v obstoječem redu. To mnenje je bilo podkrepljeno z naraščajočo močjo, ki si jo je Cerkev nakopičila, z večjo posvetno vlogo in stopnjo, na kateri je bila ta nova cerkvena moč povezana z obstoječim ekonomskim in socialnim redom (Kunc, 1995, str.27).

V začetku je imela Cerkev negativen odnos do zasebne lastnine, saj je verjela, da je le skupna lastnina naravna kategorija, ki je dana od Boga. To je pomenilo, da je zasebna lastnina izvor greha, saj lahko navaja človeka na pohlep, pridobivanje materialnih koristi in ga tako odvrča od pobožnega življenja. V soglasju z naukom Cerkve o večnem življenju je človekovo materialno stanje na tem svetu nepomembno, saj mu sledi odrešitev v onostranstvo. Človek se mora zadovoljiti s tem, kar ima (Norčič, 2000, str. 15).

Značilno za Cerkev je, da poskuša normativno urejati vse stvari, kar implicira na to, da je bilo v praksi drugače, kot je bilo zaželeno. Glavni problem je bil, da se sama ni držala tistega, kar je oznanjala, kar se je videlo po tem, da je kmalu postala najbogatejši lastnik zemlje, denarja. Po drugi strani pa je še vedno oznanjala, da je pridobivanje dobička greh (Norčič, 2000, str. 16).

Iz zgoraj navedenega lahko povzamemo, da je bila srednjeveška praksa bistveno drugačna kot teorija. Nekaj pa je res, Cerkev je obogatela ravno zato, ker se je obnašala drugače, kot je predpisovala drugim.

Omenili smo že, da si je Cerkev zelo prizadevala sodelovati v gospodarskem in političnem življenju. Znanih je tudi več verskih cerkvenih manifestacij, katerih namen je bil okrepiti moč

in oblast Cerkve. Drugi namen pa je bil čisto materialen, kar pomeni povečanje finančnega položaja. Ena izmed manifestacij so tudi Sveta leta. Leta 1300 je bil ugled rimske papeške države okrnjen, prav tako pa tudi finančna sredstva. Zato je takratni papež vabil vernike, da obiščejo Rim. V zameno za romanje naj bi jim bili odpuščeni vsi grehi (Gombrich, 1991, str. 189). In res so se številni romarji odzvali temu klicu. Izkazali so vso čast papežu in hkrati pustili Cerkvi in Rimu mnogo denarja. Ta jubilej pa so nato prilagojevali tako političnim kot tudi gmotnim razmeram. Leta 1510 se je tega romanja udeležil tudi Martin Luter (Kunc, 1995, str. 31).

Ogorčen nad tem, kar je videl in doživel, je leta 1517 Martin Luter na vrata grajske cerkve v Wittenbergu na Saškem v znak protesta nabil plakat s 95 tezami in tako sprožil versko razpravo, kakršne so bile v navadi že dotlej. Vendar so bile posledice njegovega protesta revolucionarne in so naznanile novo dobo v zgodovini: konec gospostva ene same katoliške cerkve v srednjeveški Evropi in nastanek »reformiranih« ali protestantskih cerkva (Zgodovina 1, 1983, str. 270).

Lutrovih 95 tez je pomenilo napad na zlorabe rimsko katoliške cerkve. Obtožil je papeža, da lahkomišelnost trati ogromno bogastvo, zlasti pa je obsodil način, s katerim ga pridobiva, to je s prodajanjem odpustkov. Luter je učil in pisal: Vse je odveč razen vere. Samo trdno prepričanje in vera v Boga more rešiti posameznika. Govoril je, da duhovnik v cerkvi ne more biti nič več kot samo učitelj in pomočnik. Reformacija je tako v začetku 16. stoletja razdelila Evropo na katoliške dežele juga in protestantske dežele severa (Zgodovina 1, 1983, str. 270).

Funkcionalistično razumevanje religije

Za lažje razumevanje vpliva religije na razvoj kapitalizma si bomo najprej še na kratko pogledali, kakšen pomen so pripisovali religiji posamezni avtorji.

»Religija doprinaša zadovoljevanju funkcionalnih pogojev ali temeljnih potreb družbe. Družba zahteva določeno stopnjo družbene solidarnosti, vrednostni konsenz in skladnost ter integritetnost svojih delov (Haralambos, 2002).«

Emile Durkheim, francoski sociolog, trdi, da družbe delijo svet na dve kategoriji, »sveto« (sakralno) in »posvetno« (profano). Religija je unificirani sistem verovanja, povezanega s svetim delom. Durkheim imenuje totemizem za najenostavnejšo in temeljno obliko religije. Totem je simbol, emblem klana (velike razširjene družine, v kateri imajo vsi določene dolžnosti in obveze). Je zunanja vidna oblika Boga. Ljudje tako s tem, ko ščitijo boga, ščitijo družbo. Prav družba pa je tudi tisto, kar je predmet verskega oboževanja. Vse, kar je ljudem sveto, se smatra po dostojanstvu in moči superiorno človeku. Sam odnos med človekom in tistim, kar je njemu sveto, pa je pravzaprav odnos med človekom in družbo. Družba je bolj pomembna kot človek, zato se ji posameznik podredi.

»Religija krepi družbeno zavest in s krepitvijo vrednosti in moralnih prepričanj tvori osnovo družbenega življenja. V visoko napeti sferi pobožnosti je močnejša integracija družbe (Haralambos, 2002).«

Talcott Parsons je gledal na religijo kot del sistema kulture. Religiozna prepričanja zagotovijo smernice za obnašanje, izražene v nizu raznolikih norm. Le-te pomagajo, da zagotovijo okolje, ki je potrebno za vzdrževanje reda in stabilnost družbe. Prav tako tudi pravi, da je religija omejena na določene probleme, katere sam deli na dve kategoriji. Prvi problem je v dejstvu, da so ljudje podrejeni pojavom, na katere ne morejo vplivati in se na njih ne morejo pripraviti (na primer smrt). Parsons razume religijo kot mehanizem za prilagajanje takšnim pojavom in kot sredstvo za ponovno vzpostavljanje toka življenja. Drugi problem je »negotovost«. Pod tem razume tisto, kar se ne more kontrolirati in lahko ogrozi uspešen izhod. Religija pa nam na drugi strani nudi možnost prilagajanja in usklajevanja z negotovimi situacijami, in sicer s pomočjo rituala, ki s pomočjo religije obnavlja družbeno stabilnost. Ublaži napetost in frustracije, ki bi drugače lahko ogrozile družbeni red. Življenje v družbi je polno protislovij, ki ogrožajo pomen, ki ga človek daje življenju. Parsons dokazuje, da je ena najpomembnejših funkcij religije najti smisel vsem izkustvenim doživljanjem, pa če so ti še tako nesmiselni in protislovní (Haralambos, 2002).

Za *Marxa* je religija iluzija, ki olajšuje trpljenje, ki ga povzročata izkoriščanje in zatiranje. Religija predstavlja uteho za bolečino in nudi opravičevanje za zatiranje. Izkrivlja stvarnost in nudi mnogo prevar, ki tako tvorijo osnovo ideologije vladajočega razreda in lažno razredno zavest. Za *Marxa* je religija opij naroda. Ne naredi ničesar, da bi rešila nastali problem, ampak predstavlja nerazumen poskus, kako narediti življenje bolj znosno. Večina religioznih gibanj se pojavi v zatiranih razredih, saj jih sprejmejo z upanjem, da jim bodo ublažili bolečino zatiranja z enim od naslednjih načinov (Haralambos, 2002):

- a) Obljublja se raj večnega blaženstva v življenju po smrti;
- b) Na zatiranje se lahko gleda kot na vrlino;
- c) Lahko ponudi tudi nadnaravno posredovanje, ki bo zredčilo probleme na zemlji;
- d) Opravičuje družbeni red in določene pozicije posameznikov v njem. Bog je tisti, ki je ustanovil družbeno strukturo.

Vloga religije za *Marxa* ni samo omiljevanje učinkov zatiranja, ampak je tudi religija sama instrument tega zatiranja. Ustvarja lažno razredno zavest, ki pripadnike podložnega razreda dela slepe za njihovo pravo situacijo in njihove resnične interese. Religija opravičuje družbeno neenakopravnost tudi med bogataši. Vladajoči razred sprejema religijo z namenom, da bi opravičil svoj položaj pred sabo in pred drugimi. Religijo zagovarjajo zaradi lastnih interesov.

Mnogi avtorji, ki so se seznanili z različnimi pristopi, branijo marksistično teorijo. Trdijo, da je kapitalizem predhodnik protestantizma in da ga je v veliki meri določil. Calvinizem se je razvil v mestih, torej tam, kjer sta bili industrija in trgovina že utemeljeni. Po njihovem mnenju je protestantizem ideologija kapitalizma, zato ga tako tudi razlagajo (Haralambos, 2002).

Max Weber se ne strinja z marksistično teorijo, da religijo vedno oblikujejo ekonomski dejavniki. Meni, da lahko vplivajo, vendar to ni pravilo. Religija je pogosto pomembna sestavina za razumevanje sveta. Weber je preučeval odnos med vzponom protestantizma in razvojem zahodnega industrijskega kapitalizma. Dokazuje, kako je pridobivanje dobička bistvo kapitalizma. V svojem delu *Protestantska etika in duh kapitalizma* pride do ugotovitve, da duh kapitalizma ni samo način za pridobivanje denarja, temveč način življenja, ki vsebuje svojo etiko in dolžnost. Asketski protestantizem je predhodnik razvoju zahodnega kapitalizma, saj je zelo vplival na razvoj duha in prakse le-tega. Služenje denarja je postalo temeljno načelo tako religiozne kot tudi poslovne etike. Protestantizem je pripeljal do standardizacije proizvodnje, specializacije in delitve dela. Akumulacija denarja in prepoved porabe sta omogočili produktivna vlaganja kapitala, kar pa je osnovni predpogoj in temelj današnjega modernega kapitalizma (Haralambos, 2002).

Ko pa ravno že govorimo o Webrovem pogledu na razvoj kapitalizma, pa si na tem mestu pogledjmo na kratko še njegov odnos do racionalizma. Osnovni proces modernizacije je voden z njegovim notranjim jedrom, ki mu Weber pravi racionalizacija. Racionalizacija pomeni učinkovito delovanje, ker nas stranski učinki ne zanimajo. V gospodarstvu se racionalizacija kaže z uveljavitvijo trga in gospodarskih organizacij. V religiji se racionalizacija kaže s pojmovanjem Boga, ki je vse bolj odmaknjen, oddaljuje se od našega sveta. To pa lahko pripelje do tega, da Bog izgine in ostanejo samo vrednote, tako pride do sekularizacije. Na področju politike se racionalizacija kaže z birokracijo. Strokovnjaki, ki uporabljajo pravo, bodo odločali in ne politiki. Politiki bodo izgubili svoj vpliv (Kovačič, 2002).

Prav na področju prava se kažejo možnosti govorjenja o racionalnem in iracionalnem. Za Webra še danes obstajajo iracionalni postopki. Pri racionalnih postopkih vladajo logika, inteligenca in ne čustva, kot je to značilno za iracionalnost. Racionalizacija je duhovno jedro modernizacije oziroma kapitalistične družbe, ki se kaže v smotrnem vedenju, birokraciji politike ter trga in z birokracijo gospodarstva. Weber si je prizadeval, da bi sociologija postala resna teoretična znanost z metodološkimi instrumenti, ki zagotavljajo zanesljivo znanstveno analizo. V delu *Protestantska etika in duh kapitalizma* je ostal zelo zvest določitvi nalog sociologije. V svojem delu je hotel spodbiti Marxa v tezi, da je nadgradnja določena z bazo. Ugotovil je, da so bile številne tehnološke predpostavke prej navzoče na Kitajskem kot v Evropi. Po Weberu se je kapitalizem v Evropi razvil zaradi različice »asketstva«. Tukaj misli na protestantizem, ki zahteva aktivnost, potrebno je biti ekonomsko dejaven. Poklic se pojmuje kot odgovor na božji klic. Asketski protestantizem terja več, terja, da se odpoveš

materialnim dobrinam in pravi, da je naša dolžnost, da iščemo znamenja, da smo odrešeni. Ta znamenja pa so ekonomska in zlahka pripeljejo do notranje napetosti v posamezniku. Posledično le-ta še bolj pridno dela, kar pa se izkaže za pogoj, ki pripelje do razcveta kapitalizma. Po Webru je racionalizacija jedro modernizacije, saj predstavlja dvig učinkovitosti (Kovačič, 2002).

3. WEBROV POGLED NA KATOLIŠKO CERKEV, PROTESTANTIZEM IN EKONOMIJO

3.1. VPLIV KATOLIŠKE CERKVE NA GOSPODARSKO ŽIVLJENJE

Nadvlada katoliške cerkvene oblasti v srednjem veku je imela po Webrovem mnenju pomembne vplive na ekonomski razvoj. Cerkev naj bi svojo ekonomsko neodvisnost ščitila predvsem s pomočjo darov, najraje v obliki posesti. Zaradi svojega racionalnega značaja so bile meniške fevdalne posesti, posebej cistercijanske, med prvimi racionalnimi podjetji. Preko meniške trgovine in obrti je cerkvena oblast prišla v neposreden stik z meščanskimi interesi. Samostani so predstavljali kraj, kjer se je izvajala mednarodna in lokalna trgovina, sodelovali so v finančnih transakcijah, podeljevali posojila in jemali obresti. To je veljalo tudi za najvišje predstavnike cerkvene oblasti. Glede obrti so samostani predstavljali za posvetno obrtništvo resno konkurenco, saj so imeli prednost, ker so razpolagali z asketsko delovno silo, ki je delo imela za sredstvo zveličanja. Pred reformacijo so tako predstavljali eno največjih ekonomskih ovir za male meščanske podjetnike. Weber je bil prepričan, da je Cerkev svoj vpliv na gospodarsko življenje poglobljala na račun svojega etičnega usmerjanja aktivnosti in ne toliko zaradi svoje lastne ekonomske aktivnosti (Moriyuki, 2002).

Etične predpostavke, na katerih je temeljila ekonomska doktrina srednjeveške katoliške cerkve, so temeljile na prepovedi oderuštva, zavračanju barantanja, prekomernih cen in proste trgovine ter vključevanju principa pravične cene in možnosti preživetja vsem ljudem. Ta načela naj bi izvirala iz prepričanja, da blagovna menjava pomeni zgolj menjavo občasnih presežkov lastnega dela, delo za druge, sosedsko pomoč in posojila za pomoč v stiski. Weber je trdil, da se oderuštvo ne more razlagati kot odsev svojevrstne situacije, kot je prevlada potrošniškega kredita. Že v Lukovem evangeliju je bilo zapisano, da posojajmo, ne da bi za to kaj pričakovali. To je pomenilo, da s posojilom upnik odstopi dolžniku pravico do razpolaganja z odstopljenimi sredstvi. Oderuštvo pa se pojavi, ko upnik za sredstva zahteva plačilo, ki je večje od glavnice (Baeck, 1994, str. 149). Cerkev je videla trgovca, predvsem pa posojilodajalca, kot nekoga, ki je pridobival na račun pomanjkanja revnih in ga je zato označila kot osebo, ki ne more biti dober kristjan.

Krščanstvo je z ekonomskega vidika v veliki meri zaznamovala prepoved oderuštva, za katerega pa lahko rečemo, da se je pojavljala tudi v drugih religijah in ne samo v krščanstvu (pojavlja se tudi v hinduizmu, judaizmu in islamu). Ne najdemo pa prepovedi v protestantizmu ter v religiozni etiki, ki temelji na prilagoditvi svetu, kot je na primer konfucianizem, prav tako se pojavi v starem Babilonu in etiki Sredozemske regije, kjer so bogati trgovci uspeli vsaj deloma odpraviti moralne zadržke glede obresti. V krščanstvu naj bi prepoved izvirala iz izreka: »Ne oropaj nikogar upanja,« zapisanega v latinskem prevodu Svetega pisma iz 4. stoletja. Sprva naj bi veljala zgolj za duhovščino in še to samo med brati. V zgodnjem srednjem veku, v dobi naturalne ekonomije, je prav Cerkev s svojimi služabniki, vključno s papežem, vedno znova kršila to zapoved, prav tako je opravičevala tovrstno ravnanje drugih. Cerkevna prepoved oderuškega posojanja se je okrepila šele po pojavu kapitalistične trgovine in razvoju dobičkonosnih poslov prekomorske trgovine. Pravi razlog za krščansko zavračanje oderuštva leži v odnosu med religiozno etiko in avtonomijo dobičkonosnega racionalnega poslovanja, ki se z njo ni skladal. Vsakršna ekonomska racionalizacija trgovanja in poslovanja je imela za posledico oslabitev tradicionalnega načina razmišljanja in življenja, ki je temeljil na verskih zakonih. Katoliška cerkev ni odpravila te prepovedi vse do 19. stoletja (Moriyuki, 2002).

Najočitnejšo obliko oderuštva so predstavljale obresti. V srednjem veku so zelo redko določali fiksne stroške obresti v podjetniških pogodbah. Pogostejša oblika je bila lastna udeležba pri tveganju in dobičku od posla. Tomaž Akvinski je na primer nasprotoval obrestim, ki se nanašajo na potrošniško izposojanje, dovoljene pa so bile v primeru utrpele škode, izgubljenega dobička, nepravočasnega plačila in tveganja pri skupnem vlaganju oziroma v primeru, da so predstavljale izhod iz težav. Prav tako je bilo dovoljeno vzeti obresti, če jih kdo da prostovoljno. Cerkev kljub vsemu ni mogla preprečiti oderuških posojil, zato je bila prisiljena odobriti ustanovitev dobrodelnih denarnih skladov, ki so izdajali posojila za razmeroma nizke obresti v korist revnega prebivalstva (Weber I, 2002).

Prepovedi oderuštva pa se je dalo izogniti. Predvsem bogati so lahko z dobrimi deli, in sicer v obliki splošne radodarnosti, gostoljubnosti ali družbenega in kulturnega delovanja preprečili moralno in religiozno neodobranje, ki je posledično sledilo vsakemu oderuštvu. Kot srednjeveška oblika ekonomske organizacije, so se trgovski cehi zavarovali pred oderuštvom svojih članov z izključitvijo, bojkotom ali uvrstitvijo na črno listo (Weber I, 2002). Cehi so prav tako skrbeli za osebno zveličanje svojih članov tako, da so kupovali splošno odvezo od greha s tem, da so dajali cerkvi darila v obliki zapuščine.

Katoliška doktrina, ki je trdila, da »noben poslovnež ne more ustreči Bogu«, je pripeljala do tega, da so se pobožni ljudje raje izogibali trgovanju. Srednjeveška katoliška cerkev je preprečevala pojav sistematičnega in etično uravnanegega življenjskega sloga, zato je bila poslovna kariera in v tem smislu pridobitništvo možno samo za tiste posameznike, katerih etično in versko mišljenje je bilo bolj ohlapno. Kljub temu pa je uspela ponuditi bazo za

razvoj askeze, in sicer v obliki meniškega življenjskega sloga, ki je postal metoda za sistematično oblikovanje racionalnega načina življenja (Weber I, 2002).

Meniški življenjski slog v srednjeveških katoliških samostanih je v marsičem predstavljal temelj kasnejšega ekonomskega razvoja, saj so le-ti predstavljali prve racionalno upravljane fevdalne posesti ter kasneje prve racionalne delovne skupnosti v kmetijstvu in obrti. Glavna skrb vsakega meniha je bila doseči popolno kontrolo nad svojimi naravnimi potrebami, saj so le-te predstavljale oviro za združitev z Bogom. Ta cilj jih je vodil v racionalizacijo aktivnosti. Še najbolj izrazito se je to pokazalo tam, kjer je bilo meništvo oblikovano kot močna organizacija. Kljub vsemu je bilo meništvo prisiljeno delovati v okviru ekonomske realnosti. Menihi niso mogli živeti zgolj s pomočjo popolnoma anti-ekonomskih aktivnosti, kot je na primer beračenje, prav nasprotno, racionalna metodična samokontrola je močno vplivala na ekonomsko vedenje. Cistercijanci so se že v 12. stoletju poleg spiritualni strogosti nagibali k racionalni izrabi svojih zemljiških posesti. K ekonomskemu racionalizmu naj bi prispevali predvsem z načinom učinkovitega izkoriščanja svojih posesti in po drugi strani z uveljavitvijo nove delovne etike. Delo na posestvih je menihom predstavljalo način izpolnjevanja božjega načrta. Poleg tega so se ukvarjali tudi z drugimi nalogami: proizvodnja energije s pomočjo vodnih mlinov, predelavo volne in »trženjem« številnih kmetijskih in obrtniških izdelkov lastne proizvodnje. V tistem času je ročno delo še zmeraj veljalo za aktivnost ljudi nižjih slojev, zato je cistercijanska nova delovna etika predstavljala spremembo miselnosti in s tem predhodnico kalvinističnih predpostavk v 16. stoletju (Baeck, 1994, str. 132). Postopna racionalizacija askeze v popolnoma disciplinirano metodo je dosegla svoj vrh pri jezuitih. Ti so odpravili vse iracionalne askeze kot individualno sredstvo za iskanje zveličanja ter se odpovedali vsem neracionalnim aktivnostim, to je tistim, katerih rezultat se ne more izračunati. Racionalen cilj je postal prevladujoč dejavnik (Moriyuki, 2002).

Meniški način življenja je imel velik vpliv na opravljanje aktivnosti na splošno. Menihi posebej v tistih redih, za katere je bila značilna racionalna askeza, so predstavljali prve »poklicne« ljudi. Njihovo življenje je bilo organizirano na metodičen način, razporejali so si svoj čas, izvajali nenehno samokontrolo ter zavračali vse spontane užitke in dolžnosti, ki niso služili namenu njihovega poklicnega dela. Po Webrovem mnenju je racionalizacija askeze značilna izključno za katoliško cerkev oziroma za njene redovniške rede, predvsem jezuite.

3.2. KATOLICIZEM IN PROTESTANTIZEM

Asketski protestantizem je zagotovil tudi najpobožnejšim pogoje za poslovno kariero, saj je poslovni uspeh obravnaval kot sad racionalnega upravljanja življenja. Prepoved oderuštvaja je omejil na jasne primere popolne sebičnosti in s tem dal negativen pečat oderuštvu, ki ga je dopuščala katoliška cerkev v obliki »dobrodelnih skladov«.

Enega najvidnejših ekonomskih učinkov kalvinizma je predstavljala odprava tradicionalnih oblik dobroteljnosti. Najprej so odpravili naključno dajanje miloščine in ga sistematizirali v obliki določenih pravil glede delitve cerkvenih skladov in z vzpostavitvijo srednjeveške bolnišnice. Kljub temu je naključno dajanje miloščine ohranilo naziv dobrega dela. Calvinisti so zavzemali stališče, da je imel Bog svoje razloge za neenakomerno razdelitev dobrin na svetu, in poudarjali, da se lahko človek dokaže izključno s svojim poklicnim delom. Beračenje so označili za kršitev zapovedi »Ljubi svojega bližnjega«, ki je v tem primeru predstavljal človeka, katerega je berač prosil za miloščino. Brezdelje človeka, sposobnega za delo, je bilo povsem njegova krivda. Kljub temu pa je bilo potrebno organizirati sistematično obliko dobroteljnosti za tiste, ki niso bili sposobni za delo, to so bile sirote in invalidi. Skrb za revne je bila usmerjena v cilj motivirati lene (Weber I, 2002).

Glede obresti je protestantizem zavzemal stališče, da le-te predstavljajo legitimno obliko udeležbe lastnika kapitala v dobičku, ki izvira iz posojenega kapitala, še posebej, če je bilo posojilo dano bogatim in vplivnim ljudem. Vemo, da je Luter močno nasprotoval oderuštvo, saj je kupovanje z obrestmi označil za največjo nesrečo nemškega naroda in celo obsodil papeža, ki je to dovoljeval. Calvin je kasneje prepoznal spremembe sveta v okviru pojavnosti kapitalizma in napadel Aristotelovo načelo, ki pravi, da je denar »neploden«. Pri tem pa ga je skrbelo, da ne bi s tem pomagal kapitalistom in spodbudil oderuštvo. Slednjega bi najraje odstranil s sveta, toda ker to ni mogoče, je dejal, da mora posameznikovo delovanje služiti v splošno korist. V Ženevi, središču kalvinizma, je v Calvinovem času in tudi po njem veljala srednjeveška prepoved oderuštva, zato je tam poslovno življenje napredovalo bolj počasi. Calvinisti naj bi ga celo pomagali zavirati. Veljalo je, da morajo biti vsa sredstva, ki so presegala količino, nujno potrebna za preživetje, dana na stran za revne. V 18. stoletju je John Wesley, ustanovitelj ločine metodistov, v svojih pravilih sprva še obsodil oderuštvo, kasneje pa je priznal, da se mu je nemogoče popolnoma izogniti, zato ga je dovolil, vendar le zmerno količino (Protestantizem and the Rise of Capitalism, 2002).

V nasprotju s katolicizmom pridobitništvo v protestantizmu ni bilo obravnavano kot posledica ohlapne razlage religiozne etike ali dvojne morale. Nasprotno, puritanec je moral po svojih najboljših močeh opravljati ekonomske aktivnosti, saj je le s svojim racionalnim delovanjem v poslovanju »organizaciji« lahko uresničil zahtevo po racionalno-metodičnem načinu življenja. Pri tem je pomembno dejstvo, da se kot Bogu všečne niso šteli vse tiste vrste dobička, ki so izvirale iz oderuštva, izrabe napak drugih, barantanja in udeležbe v političnih in kolonialnih izkoriščanjih. Kvekerji in baptisti so verjeli, da se lahko kvalificirajo pred Bogom z izvajanjem poslovne prakse, ki je temeljila na fiksnih cenah in popolnoma zanesljivih in legalnih poslovnih odnosih, ki ne temeljijo na pohlepu. Prav ta praksa je opogumila brezverne oziroma pripadnike drugih ver k trgovanju z njimi, kar pa je v končni fazi pripomoglo k povečanju puritanskega bogastva (Weber I, 2002).

Protestantske ločine so bile večinoma organizirane v obliki sekt. Primerjali bi jih lahko s srednjeveškimi cehi, kjer je bilo podobno kot v protestantskih sektah vseskozi prisotno preverjanje etičnih standardov članov. Na drugi strani pa je med njima prisotna velika razlika v ekonomskih učinkih. Cehi so združevali člane enakih poklicev, se pravi konkurente, in sicer z namenom, da bi omejili konkurenco in racionalno usmerjenost poslovanja k pridobivanju dobička, ki izvira iz konkurence. Ekonomsko poslovanje je temeljilo na zagotavljanju sredstev za preživetje in s tem na tradicionalizmu, kar pa je pomenilo zaviranje kapitalističnega uspeha. Protestantske sekte so nasprotno združevale ljudi na podlagi selekcije med etično kvalificiranimi sovorniki. Ekonomsko delovanje ni temeljilo na zagotavljanju sredstev za preživetje, saj je uspeh v smislu bogastva, če je bilo le-to pridobljeno legalno, predstavljal dokaz posameznikovega stanja milosti in je zato bil zaželen. Kapitalistični duh zato ni mogel izvirati iz cehovske organizacije, temveč ima svoje temelje v racionalno organiziranem življenju pripadnikov protestantskih sekt (Weber II, 2002).

Weber je na začetku prejšnjega stoletja preučeval vpliv protestantskih sekt na poslovno življenje v Združenih državah Amerike. Članstvo v posamezni cerkveni organizaciji je bilo izredno pomembno tako z vidika socialnega kot poslovnega življenja. Sprejem v posamezno lokalno cerkveno organizacijo je zahteval podroben preizkus in preiskavo delovanja posameznika od otroštva naprej. Predstavljal je zagotovilo o moralnih kvalitetah posameznika, posebej tistih, ki se zahtevajo v poslovnem življenju. Na splošno naj bi veljalo, da so poslovno uspešni le tisti posamezniki, ki pripadajo metodistom, baptistom ali drugim sektam ter sektam podobnim zborom. Kadar se je član sekte preselil na drugo območje ali je potoval v okviru svoje trgovske dejavnosti, je s seboj nosil potrdilo o pripadnosti svoji cerkveni organizaciji, ki mu je omogočalo pridobitev posojila, kjerkoli se je nahajal. Če je zašel v težave, a ne po svoji krivdi, mu je sekta pomagala urediti zadeve, dala zagotovila upnikom in mu pomagala na vse možne načine. Izključitev iz sekte zaradi moralnih prestopkov je z ekonomskega vidika pomenila izgubo kredita. Weber je ugotavljal, da so tovrstne organizacije predstavljale sredstvo ekonomskega vzpona srednjega razreda, saj so omogočale razpršitev in ohranjanje poslovnega etosa med njegovimi pripadniki. Čeprav je večina vodilnih ameriških industrijalcev in multimilionarjev starejše generacije pripadala sektam, posebej baptistom, pa naj njihovo delovanje ne bi odločilno vplivalo na ameriški ekonomski razvoj. Nosilci specifične zahodne ekonomske miselnosti so bili pripadniki srednjega razreda (Weber II, 2002).

V nasprotju z organizacijo protestantskih ločin v obliki sekt, ki pomenijo prostovoljno organizacijo religiozno in moralno kvalificiranih posameznikov, predstavlja rimskokatoliška cerkev poenoteno racionalno organizacijo z monarhistično glavo in centralizirano kontrolo pobožnosti. To pomeni, da je ne vodi le abstraktna oseba, kot je Bog, temveč zemeljski voditelj z veliko močjo, ki mu omogoča usmerjanje tostranskega delovanja posameznikov.

4. PROTESTANTSKA ETIKA IN DUH KAPITALIZMA

4.1. UVOD

Weber je v svojem delu »Protestantska etika in duh kapitalizma« s pomočjo znanja in z opazovanjem prišel do ugotovitve, da so se le na Zahodu znanost, racionalizacija, pravo in kultura razvili do najvišje stopnje. Moderna zahodna civilizacija je popolnoma odvisna od političnih in ekonomskih pogojev, ki oblikujejo tok življenja. Značilen za zahodno civilizacijo je individualizem, ki je pripeljal do tega, da so najpomembnejše funkcije vsakodnevnega življenja v rokah tehnično, ekonomsko in predvsem pravno izobraženih vladnih uradnikov. Nikjer drugje na svetu ni to tako zelo izrazito kot prav na Zahodu.

Najusodnejša sila v modernem življenju je kapitalizem. Vedno in povsod je obstajala želja po novih pridobitvah, prisvajanju, pa vseeno ne moremo govoriti o kapitalizmu. Kapitalizem lahko opišemo z vidika neprekinjenega, racionalnega, kapitalističnega podjetništva ali na splošno kot obdobje sledenja dobička. Poslovanje se ne sme prekiniti zaradi kapitalistične družbe, ki bi vsakega, ki ne bi izkoristil možnosti za ustvarjanje dobička, preprosto potisnila k propadu in s tem k izumrtju (Kaplan, 2002).

Kapitalistična aktivnost temelji na pričakovanjih o ustvarjanju dobička in na izkoriščanju priložnosti za menjavo, ki posledično vodi v možnosti za pridobitev dobička. Kjer je to racionalno zasledovano, govorimo o denarni kalkulaciji kapitala, bodisi na moderen knjigovodski ali pa na primitiven in površen način. Vse se opravi s pomočjo izravnavanja denarnih prihodkov in stroškov. To, ali so kalkulacije točne, ali je metoda kalkulacij tradicionalna ali pa jih dobimo s pomočjo ugibanja, vpliva le na stopnjo racionalizacije kapitalističnega pridobivanja (Kaplan, 2002).

Značilnosti modernega zahodnega kapitalizma so:

- Racionalna industrijska organizacija (le-ta je usmerjena na redni dobiček in ne na politične ali špekulativne priložnosti za pridobivanje dobička);
- Ločitev poslovnega obrata od gospodinjstva;
- Racionalno knjigovodstvo.

V tem okviru ne moremo toliko govoriti o pustolovskem, trgovskem ali v vojno, upravo in politiko usmerjenem kapitalizmu, saj gre veliko bolj za nastanek meščanskega podjetniškega kapitalizma z racionalno organizacijo svobodnega dela. Če bi gledali zgodovinsko, bi lahko rekli, da je zahodno meščanstvo tesno povezano z nastankom kapitalistične organizacije dela, vendar pa ju vseeno ne moremo kar preprosto enačiti (Weber, 1988, str. 15).

Racionalizacija modernega, zahodnega kapitalizma je odvisna od kalkulacij, tehničnih faktorjev, torej je odvisna od razvoja in znanosti racionalnih poskusov. Kapitalizem ni povzročil razvoja, temveč je neprestan razvoj teh znanosti podpiral kapitalistično zanimanje in praktične ekonomske potrebe.

Zahodna kultura, predvsem racionalizacija le-te, se je razširila na številna področja: znanost, vojska, pravo, administracija. Vsako od teh področij bi lahko racionalizirali s pomočjo zelo različnih ultimatnih meril in z več zornih kotov. Kar pa bi se zdelo racionalno z enega vidika, bi bilo lahko neracionalno z drugega. Razvoj ekonomskega racionalizma je delno odvisen od racionalnih tehnik in prava. Vseeno pa so še vedno najpomembnejši ljudje, ki vidijo v tem veliko pozitivnega in se jim zdi to dobra podlaga za uporabo določenih vrst praktičnega racionalnega vedenja (Kaplan, 2002).

V tej diplomi bom predstavila le en vidik posledične verige, in sicer povezavo med duhom modernega ekonomskega življenja in racionalno etiko askeze protestantizma.

Za protestantizem je bolj kot za katolicizem verjetno, da bo razvil ekonomski racionalizem. Weber ni iskal razlage za relativno veliko večji delež protestantov pri posedovanju kapitala, pri vodstvenih in višjih sferah dela v velikih gospodarskih trgovskih podjetjih samo v zgodovinsko-političnih situacijah, ampak se je osredotočil na »stalne resnične značilnosti njihove vere« (Kaplan, 2002).

Reformacija ni pomenila samo izločitev cerkvene kontrole iz vsakdanjega življenja, ampak tudi zamenjavo v obliki nadzora nad prejšnjo. Medtem ko je bila katoliška cerkev bolj površna, je bil kalvinizem »najbolj absolutno neznosna oblika cerkvene kontrole individualnosti, ki sploh lahko obstaja« (Kaplan, 2002) .

4.2. »DUH« KAPITALIZMA

4.2.1. ZGODOVINSKI INDIVIDUUM

Prvo vprašanje, ki se nam tukaj postavi, je, kaj sploh je duh kapitalizma in kaj naj z njim razumemo. Če bi lahko našli objekt, ki bi mu lahko pripisali kakršenkoli pomen v zvezi s tem pojmom, potem je to lahko le »zgodovinski individuum«. Weber je bil mnenja, da ga lahko razložimo kot kompleks soodnosij v zgodovinski resničnosti, ki jih lahko z vidika kulturnega pomena sklenemo v celoto. Takega pojma pa zaradi svoje individualne posebnosti ni lahko opredeliti.

Težko je razlagati s pomočjo definicij tisto, kar razumemo pod pojmom »duh« kapitalizma, zato je najbolje, če kar opišemo, kar imamo s tem v mislih. Najlažje to storimo s tezami Benjamina Franklina (Weber, 1988, str. 36):

- »Vedi, da je čas denar.« Kdor lahko na dan zasluži deset šilingov, a pol dneva prelenari in ne stori nič in za to svoje ugodje porabi pet šilingov, ne sme gledati samo teh pet šilingov kot svojo porabo, ampak mora vračunati tudi tistih pet, ki bi jih lahko zaslužil, pa se jim je odrekel.
- »Vedi, da je kredit denar.« Če ti nekdo pušča denar, čeprav bi mu ga že moral vrniti, potem ti pušča obresti oziroma tisto, kar v tem času lahko iztržiš s tem denarjem. Veliko se da zaslužiti, če imaš dober in velik kredit in ga dobro izkoriščaš.
- »Vedi, da je denar plodne in rodovitne narave.« Denar poraja denar in tako naprej. Kolikor več denarja je, toliko hitreje se namnoži pri obračanju, tako da imamo vse večji in večji dobiček. Na kratko bi lahko to povzeli tako: Kdor uniči kovanec za pet šilingov, zapravi možnost za vse, kar bi lahko iz njega ustvaril.
- »Vedi, da je dober plačnik gospodar sleherne mošnje.« S tem bi nam Weber rad povedal, da vsak, ki plačuje natančno ob določenem času, lahko pričakuje, da mu bodo prijatelji kadarkoli posodili denar, če ga le ne bodo rabili. Poleg marljivosti in zmernosti mladega moža v svetu nič ne pripelje tako daleč kot točnost in pravičnost pri vseh njegovih poslih.
- »Človek mora upoštevati, da so s kreditom, ki ga ima, povezana tudi njegova najneznatnejša dejanja.« To je na primer udarec tvojega kladiva, ki ga bo upnik zaslišal ob šesti uri zjutraj ali ob osmi zvečer in ga bo potolažil za nadaljnjih šest mesecev. To priča, da misliš na dolgove, da si časten, moder in skrben človek. Vse te lastnosti pomagajo pri povečevanju kredita.
- »Varuj se skušnjave, da bi imel vse, kar poseduješ, za svojo lastnino in da bi v soglasju s tem tudi živel.« Človek mora skrbno nadzirati svoje izdatke in prihodke, da bi se temu izognil.

Benjamin Franklin govori o vseh zgoraj naštetih lastnostih. Pravi, da kot bistvena posebnost bje v oči ideal kreditno sposobnega moža časti in predvsem ideja zavezanosti posameznika interesu po povečanju svojega kapitala, torej interesu, ki je sam sebi namen. V bistvo stvari zares sodi predvsem to, da tukaj ne pridiga kakšne življenjske tehnike, temveč karakteristično »etiko«, katere kršitev ne velja zgolj za neumnost, temveč za nekakšno nevestnost. Tisto, kar se razodeva, je etos in prav v tej svoji kvaliteti je za nas tudi zanimiv (Weber, 1988, str. 38).

Vsa Franklinova moralna svarila težijo k utilitarnosti: poštenost je koristna, ker prinaša kredit; koristne so tudi točnost, marljivost in zmernost in zato so to kreposti. Iz tega bi lahko med drugim sklepali, da tam, kjer ima vlogo zgolj videz poštenosti, to zadošča in je nepotrebno nadgrajevanje videza v Franklinovih očeh zgolj zaničevanja vredno razsipavanje.

Če bi si pogledali delo in življenje Benjamina Franklina, bi prišli do ugotovitve, da je njegov pogled na življenje docela oropan vseh evdemonističnih ali sploh hedonističnih vidikov, da se v razmerju do sreče ali koristi posameznega individuma vsekakor kaže kot nekaj povsem transcendentnega in naravnost iracionalnega (Weber, 1988, str. 40). Pridobitništvo je v tej etiki cilj človekovega življenja in ne več sredstvo za zadovoljevanje njegovih materialnih življenjskih potreb.

Weber je vse zgoraj povedano lepo opisal z naslednjimi besedami: *»Današnji kapitalistični gospodarski red je velikanski kozmos, v katerega se rodi posameznik - dobi prostor v tem prostoru, kjer mora živeti in v katerem mu tržna razmerja vsiljujejo norme svojega gospodarskega delovanja. Delavec, ki nenehno ravna proti tem normam, bo zato ekonomsko prav tako neizbežno izločen, kakor bo delavec, ki se jim ne zna ali ne more prilagoditi. Oba bosta izločena in postavljena na cesto (Weber, 1988, str. 42).«*

4.2.2. MODERNI IN TRADICIONALNI KAPITALIZEM

Današnji kapitalizem, ki se je dokopal do prevlade v gospodarskem življenju, si po poti ekonomske selekcije vzgaja in oblikuje gospodarske subjekte, podjetnike in delavce, ki jih potrebuje. »Kapitalistični duh« se je namreč moral v smislu, s katerim so ga opredelili, prebijati skozi težak boj s svetom sovražnih sil. Nadziranje, ki izvira iz razlag Benjamina Franklina in ki ga je ljudstvo lepo sprejelo, bi bilo v starem in pa tudi srednjem veku obsojeno kot izraz nečistega duha in naravnost nečastne miselnosti, kakor to, kolikor gre za obsojanje, še danes praviloma počnejo vse tiste socialne skupine, ki so najmanj vpletene v specifično moderno kapitalistično gospodarstvo ali pa so mu najmanj prilagojene. Vse to nadziranje ne bi bilo obsojeno zato, ker bi bila »pridobitniška sla« v predkapitalističnih epohah še nekaj neznanega in nerazvitega ali ker bi bil pohlep po denarju takrat zunaj meščanskega kapitalizma manjši kot v specifično kapitalistični sferi. V tej točki se namreč kapitalistični in predkapitalistični duh ne razlikujeta.

»Univerzalna vladavina absolutne brezobzirnosti«, kot jo imenuje Weber, je bila po njegovem mnenju povsem specifična, karakteristična posebnost ravno tistih dežel, katerih meščanski kapitalistični razcvet je zaostal. In kakor se je kapitalistično pridobitništvo na zunaj kot »avantura« udomačilo v vseh gospodarskih ustrojih, ki so poznali denarne premoženjske objekte in ponujali možnosti, da jih z dobičkom izkoristijo, tako se je povsod pojavljalo tudi tisto notranje pustolovsko nadziranje, ki se je rogalo etičnim zadržkom (Weber, 1988, str. 46).

Racionalno podjetniško izkoriščanje kapitala in racionalna kapitalistična organizacija dela še nista postali prevladujoča sila za usmerjanje gospodarskega delovanja. Weber vidi to kot največjo oviro za prilagajanje človeka na zakonitosti urejenega meščanskega kapitalističnega gospodarstva.

Nasprotnik, s katerim se je moral v prvi vrsti soočiti »duh« kapitalizma v smislu določenega, v etični prevleki pojavljajočega se in normam zavezanega življenjskega sloga, je ostal tisti način čutenja in ravnanja, ki ga lahko opišemo kot tradicionalizem (Weber, 1988, str. 48).

Eno izmed tehničnih sredstev, ki jih rad uporablja moderni podjetnik, da bi iz svojih delavcev iztisnil maksimalno delovno storilnost in povečal intenzivnost dela, je mezda na akord. Da bi povečali svoje zaslužke, so podjetniki začeli navijati akordne postavke, vendar so kmalu ugotovili, da to ne pripelje do povečane storilnosti v istem časovnem obdobju. Ravno nasprotno, delavci se na povišanje akorda niso odzvali s povečanim, marveč z zmanjšanim delovnim učinkom. S tem primerom lahko opišemo držo, ki jo bomo imenovali tradicionalizem in ki jo je Weber opisal z naslednjimi besedami: *»Človek po naravi noče služiti vedno več denarja, temveč le živeti tako, kot je navajen, in zaslužiti toliko, kot je za to potrebno (Weber, 1988, str. 49).«* Povsod, kjer je moderni kapitalizem začel povečevati produktivnost človeškega dela, tako da je povečal intenzivnost, je trčil na neizmerno žilav odpor. Zato je bilo potrebno poskusiti nekaj novega in kot na dlani se je ponujala naslednja rešitev: z zniževanjem mezdnih postavk prisiliti delavce, da za ohranitev dosedanjega zaslužka opravijo več dela. Stoletja je veljala dogma, da so nizke plače »produktivne«, torej da povečujejo delovno storilnost. Dejstvo pa je, da ima učinkovitost tega na videz tako preskušenelega sredstva svoje meje.

Kapitalizem, ki ima danes vajeti v svojih rokah, razmeroma zlahka lahko pridobi delavce v vseh industrijskih deželah in znotraj posameznih dežel v vseh industrijskih vejah. Če pogledamo Webrov primer specifično religiozno vzgojenih deklet, denimo deklet pietističnega izvora, se pri tej kategoriji delavk odpirajo daleč najugodnejše možnosti za gospodarsko vzgojo. Pri tovrstnem delavstvu je opazna izredno močna sposobnost koncentracije misli in absolutna osrednja drža, in sicer »čutiti dolžnost do dela«. Ta njihova značilnost se zelo pogosto ujema s strogo gospodarnostjo, ki že računa z zaslužkom in višino le-tega, ter s preudarnim samoobvladovanjem in zmernostjo, ki izredno povečuje storilnost. S tem pa smo opisali tudi najugodnejša tla za nadziranje dela, ki naj bo sam sebi namen. O delu kot »poklicu«, kakršnega zahteva kapitalizem, pa so možnosti za zmago nad tradicionalno malomarnostjo prav tukaj zaradi religiozne vzgoje največje (Weber, 1988, str. 51). Ta ugotovitev iz kapitalistične sodobnosti nam dokazuje, da se spleča vprašati, kako so se v mladi dobi kapitalizma izoblikovale povezave med kapitalistično sposobnostjo prilagajanja in religioznimi dejavniki. Vendar bom o tem kaj več povedala v nadaljevanju.

Sombart si je v svojih razpravah o genezi kapitalizma za glavna motiva, ob katerih naj bi se razvijala ekonomska zgodovina, izbral »zadovoljevanje potreb« in »pridobitništvo«, in sicer v skladu s tem, koliko so za način in usmeritev gospodarske dejavnosti pomembnega pomena obseg osebnih potreb in težnja po dobiti in možnosti za pridobivanje dobička. Tisto, kar Sombart označuje kot »gospodarski sistem zadovoljevanja potreb«, se na prvi pogled ujema s pojmom »ekonomski tradicionalizem«. Weber pa je v svoji razpravi prišel do zaključka, da

sta »kapitalistična« oblika nekega gospodarstva in duh, v katerem se udejanja, sicer vselej v razmerju »adekvatnega« odnosa, vendar ne tudi »zakonite« medsebojne odvisnosti. V primeru, da za nadziranje, ki si poklicno sistematično prizadeva za legitimno dobit na način, ki sem ga opisala s primerom Benjamina Franklina, tukaj provizorično uporabimo izraz »duh (moderne) kapitalizma«.

4.2.3. »DUH« POSLOVANJA

Vse do sredine preteklega stoletja je bilo življenje posredniškega trgovca za današnje pojme precej udobno. Kmetje so prišli s svojimi izdelki v mesto in jih tam po preizkusu kakovosti prodali za plačilo po običajni ceni. Stranke preprodajalcev so bile tudi sami posredniki za prodajo v vse druge smeri. Stranke je bilo potrebno redno obiskovati in jim dostavljati vzorce. Za svoje delo so prejeli znosen zaslužek, ki je zadoščal za spodobno življenje in v dobrih časih za privarčevanje majhnega premoženja. V vsakem pogledu je šlo za »kapitalistično« obliko organizacije. Toda, če gledamo iz zornega kota duha, ki je prežemal podjetnike, je bilo to »tradicionalistično« gospodarstvo: za poslovanje je bila značilna tradicionalna življenjska drža, tradicionalna oblika vodenja podjetja ter odnosov z delavci in predvsem tradicionalni krogi strank, tradicionalen način pridobivanja strank in prodaje. Weber je dejal, da to predstavlja temelj »etosa« tega kroga podjetnikov.

Potem pa se je to obdobje kar na lepem prekinilo. Navadno tako, da pri tem ni prišlo do kakršnihkoli sprememb organizacijske oblike. Vseeno pa je ostalo nekaj, kar se povsod in vselej pojavlja kot nasledek takega »racionalizacijskega« procesa: kdor se ni povzpел, je moral propasti. Z zagrizenim konkurenčnim bojem, ki se je tako razvnel, se je idila razblinila. Pojavljali so se veliki dobički, katerih smisel ni bil več prinašati obresti, ampak zagotavljanje možnosti prelivanja v nove posle; staro, udobno in lagodno življenje se je začelo umikati pred trdo preudarnostjo tistih, ki so se prilagodili in prišli na vrh, ker niso hoteli razsipavati, marveč pridobivati, in tistih, ki so ostali pri starem načinu, ker so se bili prisiljeni omejiti. »Kjer se je prebudil duh kapitalizma in se mu je posrečilo razmahniti se, si je za sredstvo svojega delovanja zagotovil denarne zaloge in ne obratno (Weber, 1988, str. 56).«

Ekonomsko življenje je postalo prepojeno z novim duhom. Poslovanje je padlo pod vpliv ljudi, ki so prihajali iz trde življenjske šole, ki so bili drzni in previdni, predvsem pa preudarni in stanovitni, bistri in stvari povsem predani. Možje strogih meščanskih pogledov in načel so popolnoma prevladali nad špekulanti, ki smo jih prej lahko srečali v vseh dobah gospodarske zgodovine.

4.2.4. IDEJA POKLICA

Ko sem pisala o Benjaminu Franklinu, sem nekako prišla do ugotovitve, da svoji osebi ne privoščim nič svojega bogastva, razen iracionalnega občutka, da dobro izpolnjuje »poklic«. In prav to ima predkapitalistični človek za tako nedoumljivo in zagonetno, za tako umazano in zaničevanja vredno. Da si sploh lahko kdo za smoter svojega življenjskega dela postavi idejo, da bo največji dosežek, če bo nekoč obtežen z velikim materialnim bogastvom v denarju in dobrinah legel v grob. To se mu zdi kratkomalo perverzno.

Dejstvo je, da kapitalistični gospodarski red potrebuje predanost poklicu. Vplivi cerkvenih norm na gospodarsko življenje, kolikor so ti sploh še zaznavni, pa predstavljajo nekakšno oviro. Svetovni nazor zato določata trgovski politični in socialno politični interesni položaj. »Kdor se v svojem življenju ne prilagodi pogojem za kapitalistični uspeh, propade ali pa se vsaj ne povzpne (Weber, 1988, str. 59).«

V mestih, kjer se je katoliška doktrina močno uveljavila, ni nikoli povsem izginil občutek, da gre pri tej v pridobitništvo usmerjeni dejavnosti v osnovi za sramoto. Šlo je namreč predvsem za nadziranje udeleženih ljudi iz kapitalističnih krogov: njihovo življenjsko delo je bilo, če so se nahajali na tleh cerkvene tradicije, v najboljšem primeru nekaj indiferentnega, dopuščenega, vendar že zaradi nenehne nevarnosti, da trči ob cerkveno prepoved oderuštva, za zveličanje vprašljivega.

Po vsem zgoraj povedanem pa je naslednje vprašanje, ki se nam zastavi: kako iz tega ravnanja, ki je bilo v ugodnih okoliščinah npravstveno tolerirano, nastane »poklic«, kot ga razume Benjamin Franklin?

Za temeljni motiv modernega gospodarstva so pogosto prepoznavali »ekonomski racionalizem«. Proces racionalizacije na področju tehnike in ekonomike pa nedvomno določa tudi pomemben del »življenjskih idealov« moderne meščanske družbe: delo, namenjeno racionalnemu oblikovanju materialne preskrbe človeštva, so predstavniki »kapitalističnega duha« brez dvoma zmeraj imeli pred očmi kot enega izmed vodilnih ciljev svojega življenjskega dela (Weber, 1988, str. 63).

Racionalizem je zgodovinski pojem, ki zajema svetove nasprotij. Zato je po Webrovem mnenju pomembno, da se osredotočimo na iskanje dediča, katerega duh je bila tista konkretna oblika »racionalnega« mišljenja in življenja, iz katerega je zrasla ideja »poklica« in predanost poklicnemu delu, ki je bila ena izmed najznačilnejših sestavin naše kapitalistične kulture in je to še zmeraj. Zanima nas prav izvor racionalnega elementa, ki se skriva v slehernem pojmu »poklica«.

4.3. LUTROVO POJMOVANJE POKLICA

Začela bi z novo mislijo, ki se je izkazala kot produkt reformacije: vrednotenje izpolnjevanja dolžnosti v posvetnih poklicih kot najvišje vsebine, ki jo sploh lahko privzame nravstveno samoudejanjanje. To je vir, ki je za neizbežno posledico imel predstavo o religioznem pomenu vsakdanjega posvetnega dela in kjer je bil pojem poklic prvič uporabljen v tem pomenu (Weber, 1988, str. 72). V pojmovanju »poklica« prihaja do izraza tista osrednja dogma vseh protestantskih denominacij, ki zavrača katoliško ločevanje krščanskih nravstvenih zapovedi in ki za edino sredstvo Bogu všečno življenje nima preseganja posvetne nravnosti z meniško askezo, marveč pozna izključno samo izpolnjevanje posvetnih dolžnosti, kakor se te porajajo iz življenjskega položaja vsakega posameznika. To izpolnjevanje pa tako dejansko postaja njegov »poklic«.

To misel je Luter razvijal v prvem desetletju svoje reformatorske dejavnosti. Povsem v smislu prevladujoče srednjeveške tradicije je sprva imel posvetno delo, čeprav bivajoče po božji volji, za del stvarstva, za neizbežen naravni temelj verskega življenja, za nekaj nravstveno samo po sebi neopredeljenega, kot je pitje ali uživanje hrane. Toda z vedno jasnejšim uresničevanjem te ideje je pomen poklica zrasel. *»Meniški način življenja je torej v tem pogledu ne le docela brez pomena za opravičevanje pred Bogom, temveč velja tudi za produkt egoistične, posvetnim dolžnostim izmikajoče se trdosrčnosti (Weber, 1988, str. 74).«* Vse močnejše je bilo poudarjeno opozorilo, da je izpolnjevanje posvetnih dolžnosti vsekakor edina pot, kako ugajati Bogu, da je zgolj in edino to po božji volji in da ima zato sleherni dovoljeni poklic enako veljavo pred Bogom. Da je bila ta kvalifikacija posvetnega poklicnega življenja eden izmed najusodnejših dosežkov reformacije in zlasti Luthra, je seveda jasno in lahko naposled obvelja za nesporno dejstvo.

Luthra ne moremo neposredno povezovati s »kapitalističnim duhom« v smislu, kot smo ga doslej povezovali s to besedo, oziroma sploh v kateremkoli smislu. Celotisti cerkveni krogi, ki so samo reformacijo najbolj goreče občudovali, danes v večini v nobenem pogledu niso prijatelji kapitalizma. Tudi Luter sam bi nedvomno ostro zavrnil vsako sorodnost svojih s Franklinovimi idejami.

Med drugim je tudi Cromwell v svojem manifestu dejal: *»Odpravite, prosim vas, zlorabe vseh poklicev, zakaj, če obstaja eden, ki mnoge siromaši, zato da bi redke napravil bogate, to skupnosti ne koristi (Weber, 1988, str. 76).«* Toda drugače lahko pri njem naletimo na povsem specifičen »kapitalistični« način mišljenja. Nedvomno pa se v številnih Lutrovih izjavah proti oderuhom in jemanju obresti jasno zrcali njegov predstavn svet o bistvu kapitalistične dobrobiti, ki je v razmerju do pozne sholastike (iz kapitalističnega zornega kota) naravnost zaostal.

Učinek reformacije kot take je bil predvsem v tem, da sta v nasprotju s katoliškim nadziranjem mogočno narasla poudarek na posvetnem, poklicno organiziranem delu in religiozna nagrada zanj. Kako se je ideja poklica uresničila, naprej razvijala, pa je bilo odvisno od konkretne oblike pobožnosti, kakor se je razmahnila v posameznih reformacijskih cerkvah.

Pohlep po materialni dobrobiti, ki presega človekove potrebe, je potrebno imeti za simptom premajhne milosti in za nekaj zaničevanja vrednega, ker lahko uspeva le v škodo drugih. Bolj kot je bil Luter namreč vpleten v posvetne spore, večji pomen zanj je imelo poklicno delo. Konkretni poklic posameznika mu je vse bolj pomenil konkretno poslanstvo, ki temelji na božjem ukazu in ki mu ga je odmerila božja previdnost. Luter je vse bolj začel poudarjati idejo »usojenosti«: posameznik naj načeloma ostane v poklicu in stanu, v katerega ga je nekoč postavil Bog, pri svojem zemeljskem pehanju pa v mejah svojega položaja. Če je bil torej ekonomski tradicionalizem sprva posledica pavlinske indiferentnosti, se je pozneje začel razvijati v vse intenzivnejšo vero v božjo previdnost, ki je brezpogojno poslušnost Bogu istovetila z neogibnim pristajanjem na dani položaj. Tako Luter ni prišel do povezave med poklicnim delom in religioznimi načeli, povezave, ki bi počivala na bistveno novi ali sploh načelni osnovi (Weber, 1988, str. 79).

Pojem poklica se pri Lutru ni osvobodil tradicionalnih vezi. Poklic je bil tisto, kar mora človek sprejeti kot božji načrt, kateremu se mora nato prilagoditi. Ta možnost je bila močnejša od druge ideje, da je poklicno delo neka določena, od Boga zastavljena naloga. Lutru je bila nagnjenost k asketskemu samodiscipliniranju kot poskus zveličanja z deli sumljiva in se je zato v njegovi Cerkvi morala odmikati vedno bolj v ozadje.

Webru pa se je na tem mestu pojavilo naslednje vprašanje: ali je bila gola ideja »poklica« v luteranskem pomenu pomembna za tisto, kar je imel namen predstaviti. S tem ni hotel trditi, da je za raziskavo brez praktičnega pomena tudi luteranska oblika nove ureditve religioznega življenja. Prav nasprotno. Gre samo za to, da je ni mogoče izpeljevati iz Lutrovega stališča in razmerja njegove cerkve do posvetnega poklica ter da ni tako oprijemljiva, kot to nemara velja za druge razsežnosti protestantizma. Zato Weber pravi, da si je potrebno najprej ogledati tiste oblike religioznega življenja, pri katerih je mogoče lažje ugotoviti zvezo med življenjsko prakso in religioznim izhodiščem, kot je to mogoče pri luteranstvu. In res, katolicizem je že od nekdaj in vse do zdaj imel dejansko za pravega nasprotnika kalvinizem (Weber, 1988, str. 82).

Pri raziskovanju odnosov med staro protestantsko etiko in razvojem kapitalističnega duha torej izhajamo iz del Calvina, kalvinizma ali drugih »puritanskih« ločin. Tega ne kaže razumeti, kakor da pričakujemo, da bomo ugotovili, kako se je tisto, kar tukaj imenujemo »kapitalistični duh«, prebudilo v katerem izmed utemeljiteljev ali predstavnikov in v določenem pogledu postalo cilj njegovega življenjskega dela. Po vsem kar vemo, ne kaže

namreč verjeti, da bi kateri izmed njih imel prizadevanje za posvetne dobrine, ki bi bilo samo sebi namen, za etično vrednoto (Weber, 1988, str. 84).

Ne smemo pa spregledati, da so bili vplivi reformacije v dobršnem delu nepredvideni in skoraj nezaželeni nasledki dela reformatorjev, pogosto daleč od tistega ali skoraj v nasprotju s tistim, kar so sami imeli pred očmi.

4.4. RELIGIOZNI TEMELJI POSVETNE ASKEZE

Luteranstvo v dobrih delih ni videlo podlage za zveličanje, kot je to počel katolicizem, niti ni v njih videlo zagotovila za ponovno rojstvo, kot je bilo to prisotno v asketskem protestantizmu. Gotovost glede zveličanja je izhajala iz občutka, da si je vernik našel zatočišče v dobroti in milosti Boga, se pravi, da je posameznik lahko dosegel zveličanje izključno s svojo vero. Cerkev je Lutru predstavljala celotno skupnost verujočih kristjanov in ne le duhovništvo. V nasprotju s katoliško cerkvijo, ki je poudarjala nadrejenost meniškega in religioznega življenja nad posvetnim, je Luter verjel, da so si vsi poklici enakovredni in da mora vsak posameznik služiti Bogu z opravljanjem katerihkoli del oziroma poklica v okviru svojih sposobnosti. Luteranski odnos do sveta bi lahko opredelili kot podrejenost ureditvi na tem svetu. V tem smislu je luteranstvo predstavljalo popolno nasprotje tistim oblikam protestantizma, ki so za zagotovitev posameznikovega zveličanja zahtevale ali urejeno življenje ali izvajanje dobrih del.

Luteranstvu primanjkuje spodbude za revolucionarne spremembe v družbenih in političnih ureditvah kot tudi za reformacijo v smislu racionalizacije vsakodnevnega življenja. Za zagotovilo zveličanja luteranstvo od posameznika namreč ne zahteva preobrazbe življenja v kakršnikoli racionalizirani etični smeri. Tovrstna oblika do sveta neopredeljene vere uboganja težko predstavlja podlago za razvoj ne-tradicionalnega, racionalnega življenjskega sloga, saj ne potrebuje nobene gonilne sile, ki bi lahko pripeljala do racionalne kontrole življenja in preobrazbe sveta v tej smeri (Weber I, 2002).

4.4.1. KALVINIZEM

Če želimo podrobneje opredeliti pojem protestantske etike in njen vpliv na razvoj modernega kapitalizma, moramo na začetku predstaviti religiozna načela protestantske ločine kalvinistov. Weber v svojem delu ni izhajal iz protestantizma na splošno, temveč se je poglobil v preučevanje posameznih asketskih oziroma puritanskih sekt protestantizma - preučeval je kalviniste, pietiste, baptiste, kvekerje in puritance.

Prav kalvinizem naj bi bil tisti, ki naj bi najbolj odločilno opredelil načela, ki predstavljajo pojem protestantska etika. Pojavil se je v 16. stoletju v Švici in na Škotskem, na prelomu 16. stoletja nato še na Nizozemskem ter v 17. stoletju v Novi Angliji in Angliji. Poudarjal je suverenost božjih odločitev, saj naj bi Bog s tistim, kar je ustvaril, lahko naredil, karkoli bi želel. Pet najpomembnejših predpostavk kalvinizma je (The Five Points of Calvinism, 2002):

- popolna grešnost – človek naj bi bil v celoti prežet z grehom,
- brezpogojna izvolitev – Bog naj ne bi oprl svoje odločitve glede izbora zveličanih na karkoli, kar bi videl v posamezniku, temveč le na svojo voljo,
- omejena pokora – Jezus je umrl samo za izbrane,
- milost, ki se ji ni mogoče izogniti – kadar Bog pokliče izbrane k zveličanju, se le-ti temu ne morejo upreti,
- stanovitnost svetnikov – posameznik ne more izgubiti zveličanja.

Najpomembnejše načelo kalvinizma predstavlja nauk o predestinaciji. Če so katoliki verjeli, da se lahko z dobrimi deli in vero odkupijo za svoje grehe, so bili kalvinisti prepričani, da je ljudem že ob rojstvu določeno, ali so zveličani ali pogubljeni, torej se zveličanja ne da odkupiti ne z dobrimi deli ne s čim drugim. Na kratko – človek je bil med izvoljenimi ali pa ne. Tovrstna doktrina je imela za posledico notranjo osamljenost človeka, saj kalvinist dejansko komunicira s svojim Bogom v globoki notranji izoliranosti (Weber, 1988, str. 101). Posameznik ni imel druge možnosti, kot da sledi poti svoje usode in se pri tem ne opira na pomoč drugih ali Cerkve, kar je pripeljalo do odprave zveličanja s pomočjo Cerkve in odprave zakramentov, vključno osebne spovedi. Cerkev namreč ne obstaja z namenom, da bi pomagala pri zagotavljanju zveličanja, temveč je njena edina naloga povečevanje božje slave, zato ne more podeljevati božjih zakramentov, katerih sprejem bi imel kakršenkoli pomen za zveličanje. V nasprotju z ostalimi Cerkev poudarja, da je trud za dosego stanja milosti s preseganjem posvetne moralnosti kot v primeru menihov v okviru načela predestinacije popolnoma brezpredmeten, zato mora biti naloga vernikov služiti v slavo Bogu preko poklica (Moriyuki, 2002).

Naloga izbranih je bila slavitev Boga v totranskem življenju z uresničevanjem božjih zapovedi po svojih najboljših močeh. To je zahtevalo socialne dosežke, saj je božja volja, da je socialno življenje organizirano po njegovih zapovedih.

Ker posameznik ni vedel, ali je med zveličanimi ali ne, se je trudil poiskati nekakšno zagotovilo. Kalvinizem je za premagovanje te negotovosti priporočal dva koncepta (Weber, 1988, str. 109):

1. Človekova dolžnost je, da se ima za izvoljenega, kajti vsakršen dvom predstavlja hudičevo skušnjava in je znak šibke milosti.
2. Dvom lahko odžene samo neutrudno poklicno delo.

Delo je torej kalvinistom predstavljalo tehnično sredstvo za znebitev strahu pred tem, da ne bodo zveličani. Uspeh v poklicnem življenju je predstavljal znak oziroma preizkus obstoja stanja milosti, prav tako je predstavljal bogastvo, saj je bilo le-to posledica uspeha pri delu in s tem seveda božje milosti. Poklicno delo je bilo torej delo oziroma služba v slavo Bogu in je služilo kot preventiva proti skušnjavam. V izpolnjevanju poklicnih nalog so kalvinisti videli uresničevanje krščanskega načela »ljubezni do bližnjega«.

Dobra dela tudi pri kalvinistih niso izgubila svoje veljave, vendar pa so verjeli, da Bog od človeka ni zahteval posameznih dobrih del, temveč v sistem povzdignjeno »posvečenost z deli«, kar se bistveno razlikuje od katolištva, kjer je bilo premagovanje greha možno s spovedjo, pokoro, olajšanjem vesti ter opravljanjem posameznih dobrih del. Zaradi predestinacije kalvinist svojega greha ni mogel »popraviti«, zato je svoje vsakdanje življenje izoblikoval v sistematično metodo celostnega življenjskega sloga (Weber, 1988, str. 118). Prav tovrstno sistematično samonadziranje pa je predstavljalo osnovo za oblikovanje racionalnega življenjskega sloga. Ker je edini cilj življenja postalo zveličanje, postane življenje tostran popolnoma racionalizirano. Človek je moral svoje vsakdanje življenje oblikovati tako, da je imel svoje ravnanje ves čas pod kontrolo. Prav iz te miselnosti naj bi izhajal znani rek »Pomagaj si sam in Bog ti bo pomagal«. Kalvinist si je namreč lahko sam določil obsodbo glede svojega zveličanja, in sicer s tem, da je s posvetno askezo nadzoroval stanje milosti, kar je vodilo v rutinsko izpopolnjevanje in bogatenje poklica ter v skromnost in zatiranje čustev (Radman, 1999, str. 22).

Kalvinistični življenjski slog lahko primerjamo z asketskim življenjem katoliških menihov, vendar je glavna razlik v tem, da je kalvinizmu uspelo askezo prenesti iz samostanov v posvetno poklicno življenje. Asketska sredstva so načeloma enaka, gre za zatiranje povečevanja samega sebe in vseh ostalih mesenih reči, spontanega uživanja življenja, lahkomiselnosti, vsakršnega zapravljanja časa in denarja ter vseh drugih aktivnosti, ki bi lahko motile posameznikovo racionalno poklicno delo (Moriyuki, 2002). Na kratko lahko to opišemo kot zatiranje nagonских užitkov in uvajanje reda v življenjski slog vernikov oziroma kot sistematizacijo etičnega načina življenja.

4.4.2. PIETIZEM

Značilnost pietistične sekte protestantizma, ki se je pojavila v nemških deželah, je bila, da so želeli narediti »nevidno Cerkev izbranih vidno na tem svetu«. S povečano askezo so želeli doživeti čarobnost združenja z Bogom v tostranstvu, kar je včasih vodilo v izkazovanje čustev, kar je bilo v nasprotju s kalvinistično doktrino. Praktičen učinek pietističnih načel se je kazal v še strožji asketski kontroli izvajanja poklica, saj je metodičen razvoj posameznikovega stanja milosti do vse višje stopnje prepričanja in popolnosti v smislu zakona predstavljalo znak milosti. Verovali so v to, da božja previdnost deluje preko tistih, ki so dosegli tovrstno stanje popolnosti (Kaplan, 2002).

Na splošno je bil pietizem bolj čustveno obarvan. V nasprotju s kalvinizmom se je pri pietistih pojavljala potreba, da bi že v tostranstvu občutili, da so združeni z Bogom. Tovrstna religiozna potreba pa je bila manj motivirana za racionalizirano posvetno delovanje. Kalvinizem je bil bližje trdemu, pravniškemu in aktivnemu duhu meščanskih kapitalističnih podjetnikov (Weber, 1988, str. 147).

4.4.3. METODIZEM

Metodizem predstavlja angleško-ameriško vejo celinskega pietizma. Značilna zanj je bila metodična sistematika življenjskega sloga, preko katere naj bi si posameznik zagotovil prepričanje o lastnem zveličanju. V središču pozornosti je »čustveni akt spreobrnitve«. Pomemben dejavnik je predstavljala ideja o »regeneraciji« oziroma čustveni gotovosti glede odrešitve, ki naj bi se neposredno pojavila kot sad vere (Weber, 1988, str. 150). Ko so bila čustva prebujena, so bila usmerjena v racionalen boj za popolnost. To je predstavljalo religiozno bazo za asketsko delovanje po odpravi doktrine predestinacije. Glede poslovanja je bilo metodistom prepovedano (Weber II, 2002):

- 1) Izmenjavati besede med kupovanjem in prodajanjem (barantanje);
- 2) Trgovati z blagom pred plačilom carine zanj;
- 3) Zaračunavati višje obresti, kot je to dovoljeno z zakonom;
- 4) »Zbirati bogastvo na zemlji« (kar se nanaša na preoblikovanje kapitala, namenjenega za investiranje, v posojila);
- 5) Posojati, ne da bi se prepričali glede dolžnikove sposobnosti vrnitve dolga;
- 6) Posedovati luksuzne dobrine vseh vrst.

Metodizem tako kot pietizem ni uspel utemeljiti kakšne nove etike, prav tako ni dodal ničesar novega k ideji poklica.

4.4.4. BAPTISTIČNE SEKTE

Baptistične sekte izvirajo iz skupnosti »prekrščevalcev«, ki je v osnovi sledila Evangeliju in Lutrovim idejam. Najpomembnejše ločine, ki imajo v njih svoje korenine, so baptisti in kvekerji (Moore, 2002). Cerkev je predstavljala skupnost izključno osebno verujočih in novorojenih. Zveličanje je bilo doseženo z osebnim, individualnim razodetjem, ki je bilo ponujeno vsakomur, vendar ga niso vsi sprejeli. Izogibali so se posvetnim užitkom in vsem nepotrebnim stikom s posvetneži. Sveti duh naj bi bil prisoten v vsakodnevem življenju in je komuniciral z vsakim, ki ga je bil pripravljen poslušati. To je vodilo v odpravo vsega, kar je bilo povezano z zveličanjem preko Cerkve in zakramentov. Velik pomen so pripisovali nadzoru vesti, po kateri naj bi se posamezniku razodeval Bog. To nadzorovanje je nato vplivalo na njegovo poklicno vedenje (Weber, 1988, str. 162). Glede poslovanja so verjeli, da lahko zaupajo le pobožnim, kajti le pri njih lahko kupujejo po poštenih in fiksnih cenah. Prav

tako pa so verjeli tudi v legalne in pravične poslovne odnose po načelu: »Poštenost je najboljša politika.«

4.4.5. PURITANIZEM

Puritanci so bili skupina verskih reformatorjev, ki se je pojavila znotraj anglikanske cerkve na sredini 16. stoletja. Značilna zanje je bila sprejeta splošna kalvinistična doktrina in kritika anglikanske cerkve, družbe in vlade. V največji meri so se uspeli uveljaviti v Severni Ameriki. Zavzemali so se za očiščenje družbe po njihovem mnenju pokvarjenih, grešnih dejanj in za utrditev družbene morale (Heyrman, 2002).

Angleški puritanizem, ki je zrasel iz kalvinizma, je po Webrovem mnenju najbolje opredelil idejo poklica kot osnove za razvoj racionalne organizacije dela in racionalnega meščanskega podjetja. S svojimi načeli je puritanizem namreč posredno spodbujal akumulacijo kapitala ter vplival na povečanje produktivnosti dela.

Zelo pomemben je puritanski odnos do bogastva, saj predstavlja temelje, na katerih se je razvil moderni kapitalizem. Puritanci so bogastvo ter nagonski pohlep po »dobiti« na splošno obsojali, vendar le zato, ker je omogočalo uživanje in predajanje brezdelnosti na njegovi osnovi in je bilo zato sumljivo. Človekova naloga na Zemlji naj bi bila v opravljanju del v slavo Bogu in ne brezdelje ter užitek.

Puritanska načela, iz katerih je možno razbrati definicijo protestantske etike, bi lahko strnili v naslednje točke (Weber, 1988, str. 169):

- »Zapravljanje časa je prvi in najhujši greh.« Ves čas je potrebno posvetiti delovanju v božjo slavo, brezdelje so označili kot greh. Za zapravljanje časa se šteje tudi družabno življenje in celo prekomerno spanje.
- »Kdor ne dela, naj ne je.« Delo predstavlja od Boga predpisani samozadostni namen življenja in predstavlja nekakšno preventivo pred skušnjavami v življenju. Bogastva ne odvezuje od tega predpisa.
- Poklic predstavlja ukaz, ki ga vsakemu posamezniku izreče Bog z namenom, da bo le-ta deloval v njegovo čast. Naloga posameznika je, da svoj poklic prepozna in ga opravlja.
- Tisto, kar zahteva Bog, ni delo zaradi dela samega, temveč racionalno poklicno delo.
- Koristnost poklica in všečnost le-tega Bogu se merita po tem, kako pomembne so za skupnost dobrine, ki jih posameznik v svojem poklicu proizvaja. Menjava poklica je možna, če je za družbo koristna.
- Če je Bog pokazal kateremu izmed svojih vernikov možnost zaslužka, je imel pri tem gotovo svoje namene. Bogastvo je opravičljivo, če predstavlja posledico dela v čast Bogu, in neopravičljivo, če služi za užitke. Delati in bogateti je treba za Boga in ne zato, da bi bili bogati.

- Če gre za poklicno dolžnost, bogatenje ni samo dovoljeno, temveč zapovedano. Želeti si revščine naj bi pomenilo isto kot želeti si bolezni.
- Bog blagoslavlja predvsem v tostranskem življenju in to med drugim počne tudi z materialnimi dobrinami.
- Šport, razvedrilo in tudi kultura se priznavajo samo v primeru, da imajo racionalen namen, človeka ne smejo nič stati.
- Človek je samo upravitelj dobrin, ki jih je prejel s strani Boga, in zato mora trikrat premisliti, kako porabi svoj denar. Do lastnine, ki mu je bila zaupana, ima namreč določeno obveznost.

Navedena načela puritanske miselnosti lahko v obliki puritanske askeze prikažemo kot gonilno misel kapitalističnega gospodarstva. Njihov vpliv na ekonomijo lahko povzamemo v naslednjih točkah (Weber, 1988, str. 193):

1. Omeji se poraba, predvsem luksuzna. Zadržki, ki so bili napoti uporabi pridobljene lastnine, so bili v prid uporabi te lastnine kot naložbenega kapitala. Lastnina namreč ni namenjena uživanju, temveč jo je potrebno nalagati v potrebne in praktične stvari.
2. Legalizira se pridobitništvo. Meščanski podjetnik je moral slediti svojim podjetniškim interesom, saj je njegovo bogastvo predstavljalo le izraz božje volje. Neenaka razdeljenost zemeljskih dobrin naj bi bila posledica nekakšnih nevidnih ciljev božje previdnosti in zato ni predstavljala ovire v bogatenju posameznikov.
3. Poveča se produktivnost dela.

Delitev dela, ki je predstavljala po mišljenju puritancev posledico božje previdnosti, je vodila v kvantitativne in kvalitativne izboljšave v proizvodnji in je zato služila splošni blaginji. Poklicno delo, ki je bilo etično utemeljeno, je spodbudilo specializacijo. Posameznik je moral slediti svojemu poklicu, pridobivanje bogastva preko izvajanja poklica pa je bilo moralno opravičeno in dovoljeno. Asketski puritanizem je zavračal vsakršno uživanje življenja, ki ni imelo racionalnega namena. Tovrstna naravnost k uniformiranosti življenja je bila v pomoč kapitalističnim interesom po standardizaciji proizvodnje. Moč askeze je zagotavljala zavestno in predano delovno silo in pomirjujoče zagotovilo, da je neenaka razdeljenost dobrin na svetu posledica božje volje.

Namen puritanske etike ni bil spodbujanje ustvarjanja bogastva, nasprotno, kot pri vseh krščanskih ločinah so na bogastvo gledali kot na nevarnost in skušnjava. Toda kakor so bili menihi preko svojega asketskega racionalnega dela vedno znova postavljeni pred to skušnjava, tako je to veljalo tudi za pobožne, asketsko usmerjene meščane (Weber I, 2002). Paradoks racionalne puritanske askeze je v tem, da je sama ustvarjala bogastvo, ki ga je v osnovi obsojala (Weber III, 2002).

5. KRITIKA WEBROVIH TEZ

Max Webrova teorija dela, ko protestantizem, predvsem pa kalvinizem, igra v samem poteku razvoja duha kapitalizma v zahodni Evropi zelo pomembno vlogo, je imela močan učinek na mišljenje sociologov in zgodovinarjev. Veliko zgodovinarjev ocenjuje vpliv te socialne teorije na zgodovinske dogodke in Webra skoraj častijo zaradi njegovega poskusa razložiti, zakaj je kapitalizem razburkal Evropo in posledično tudi Združene države Amerike, in ne tudi toliko drugih področij in držav. Immanuel Wallerstein je na primer zelo natančno orisal Webrovo razlago rasti kapitalizma v moderen svetovni gospodarski sistem v svojem delu »The Modern World-System« (Pierotti, 2002).

Prav kritike Webrovih tez pa so bile tiste, ki so pomagale ohraniti njegove ideje na samem vrhu socialne teorije. Njihov odziv se je razlegal po vsem akademskem svetu skoraj 100 let in je danes še vedno zelo močan. V nadaljevanju bom predstavila nekaj kritik Webrove kapitalistično-protestantske teorije z različnih vidikov, predvsem pa si bomo ogledali tiste najbolj nazorne in najbolj odmevne.

Kot smo že ugotovili, Webrova hipoteza govori o tem, da je kapitalizem produkt zahodne miselnosti zaradi številnih razlogov, eden izmed njih pa je prav protestantska etika. Protestantska etika je začela in spodbudila vse tisto, kar Weber imenuje »duh kapitalizma« in po Webrovi definiciji je to več kot samo preprosta kapitalistična aktivnost. Pravzaprav je bistvo ekonomskega sistema. V času trajanja 16. stoletja je ta duh postal utelešen in evropski sociolog je poskrbel, da se je kapitalizem razširil in to kot glavni ekonomski sistem v svetu.

Za Webra je bil kapitalizem več kot samo enostavna akumulacija premoženja, saj je imel svoje korenine v racionalizaciji. Weber je vztrajal, da je kapitalizem predstavljal zmagoslavje racionalizacije nad tradicionalizmom. Točno znana pa sta v njegovem pogledu na kapitalizem disciplinirana delovna sila in usmerjene investicije kapitala. Weber je predpostavljal, da se je takšna kombinacija pojavljala samo v Evropi in še to predvsem močno med protestanti, torej v Angliji, Holandiji in Nemčiji, kjer so vladale vplivne protestantske sekte (Pierotti, 2002).

Na pisanje Maxa Webra je močno vplivalo delo Benjamina Franklina, v katerem je Weber videl zgodnje pokazatelje duha kapitalizma, torej še preden je obstajal kapitalistični red v ameriških kolonijah. Franklina je na začetku svojega dela Protestantska etika in duh kapitalizma tudi citiral in v nadaljevanju razprave svoje ideje podpiral z njegovim delom. Z idejami Benjamina Franklina smo se seznanili že v prvem delu diplomske naloge, zato bomo sedaj samo pogledali razloge, zakaj je Webrov pogled na te teze postal tarča kritikov. Predstavila bom različne kritike, in sicer z vidika Sandre Pierotti, ki je zbrala in opisala različne poglede številnih bolj ali manj znanih kritikov. Le-te in njihov odnos do Webrovega

dela si bomo ogledali v nadaljevanju. Na koncu tega poglavja pa se bomo dotaknili še kritik Michaela Parkina in J. S. Milla in to z zornega kota R. J. Kilcullena.

Tony Dickson in *Hugh McLachland* se v svojem delu »V iskanju duha kapitalizma: Webrova napačna razlaga Franklina« nista strinjala z Webrom, da je Franklin v svojih tezah govoril o etiki. »Franklinovo pisanje je daleč od predstavitve zavezanosti ‘duhu kapitalizma’ in akumulaciji bogastva kot svoji moralni dolžnosti, prav nasprotno, njegovo pisanje je bilo dokaz proti obstoju takega duha,« sta zapisala avtorja v svoji kritiki. Bila sta mnenja, da si je Weber napačno razlagal Franklinovo pisanje kot končna določila, medtem ko so bile v resnici to samo smernice, ki naj bi se jih uporabljalo in upoštevalo zaradi koristi, ki naj bi jih prinesle tistim, ki bi se jih držali. Zanikata, da je Franklin pridigal o protestantski delovni etiki in dodajata, da je vse, kar je hotel povedati, le to, da si človek prizadeva biti uspešen v življenju in trgovini in da je tu le nekaj napotkov, ki naj bi jim sledili (Pierotti, 2002).

Dickson in McLachland sta svojo kritiko zaključila z jasno izjavo (Pierotti, 2002):

»Zdi se nama povsem jasno, da si je Weber napačno razlagal Franklina, saj le ta ni bil tako prežet z etiko, ki mu jo Weber pripisuje. Nesporno je, da je metodologija življenja povezana z akumulacijo bogastva. Glede Webrove Protestantske etike in duha kapitalizma ter njegovih tez iz tega dela lahko rečeva, da so le-te vzpodbuda za tako življenje. Vseeno pa Webrova napačna razlaga Franklina sama po sebi ne izniči njegove metodologije ali protestantske teze. Navsezadnje predlaga kar rahlo viteški odnos do svojega dokaza predvsem zato, ker je Franklinovo pisanje edini ‘dokaz’, ki ga predstavi v svojem izvirnem eseju za prikaz obstoja ‘duha kapitalizma’.«

Večina ostalih kritik pa se nanaša na Webrovo tezo, da je kapitalizem proizvod zahodnega načina življenja, ki ima svoje korenine v protestantski etiki. Številne se nanašajo na predpostavko, da se moderni kapitalizem v Evropi ne bi mogel razviti brez pomoči etike oziroma duha, ki izvira iz asketskega protestantizma.

Omenjene kritike se delijo na dve glavni kategoriji predpostavk (Pierotti, 2002):

1. Kapitalizem je bil rastoča sila že pred reformacijo in bi se uspel prav tako dobro razviti tudi pod katolicizmom.
2. Gonilna sila kapitalizma ni bila askeza, temveč racionalnost.

V nadaljevanju si bomo ogledali različne kritike, podprte z eno izmed zgornjih predpostavk.

H. M. Robertson, zgodovinar na univerzi v Cape Townu, je ugotavljal, da so rimokatoliška cerkev in protestantske sekte v 16. in 17. stoletju poudarjale enake nauke. Trdil je, da Webrova teza, da se je pojem poklica pojavil kot novost pri Lutru in protestantih, v njegovih delih ni bila dokazana (Pierotti, 2002).

Amintore Fanfani, ekonomski zgodovinar iz Rima, se ni strinjal z Webrom glede vloge, ki naj bi jo protestantizem imel pri razvoju kapitalizma v Evropi. Evropa naj bi bila seznanjena s kapitalizmom že pred pojavom protestantizma, saj naj bi le-ta obstajal in se razvijal že najmanj stoletje pred tem. Prav tako naj bi bil pred protestantskim gibanjem prisoten fenomen kapitalističnega duha. Nadalje trdi, da ni bila protestantska etika tista, ki je dala zagon razvoju kapitalizma, temveč dejstvo, da je bilo veliko protestantov prisiljenih zapustiti katoliške dežele, da bi se izognili preganjanju. Veliko zgodnjih protestantskih voditeljev, vključno z Lutrom in Kalvinom, naj bi po njegovem celo nasprotovalo kapitalizmu. To naj bi dokazoval Lutrov konzervativizem glede ekonomskih zadev v obliki patriarhalnega odnosa do trgovine in nenaklonjenost kupovanju z obrestmi. Kalvin naj bi kot nepravična obsojal vsa sredstva, pridobljena na račun sočloveka, kot tudi kopičenje bogastva. Proti različnim vidikom kapitalizma naj bi pridigali tudi hugenoti in nizozemski reformatorji, saj naj bi v 16. in 17. stoletju hugenotske sinode zagovarjale prepoved oderuštva, nizozemski reformatorji pa naj bi nasprotovali celo pretiranemu delu, v katerem so videli krajo časa in energije v škodo služenju Bogu, dejanja, ki so izvirala iz želje po dobiti, pa so imeli za znak norosti.

Fanfani se je strinjal z Webrom, da se je kapitalizem razcvetel po pojavu reformacije, vendar se z njim ne strinja glede vzrokov. Trdi, da se je kapitalizem, kot ga poznamo danes, rodil v italijanskih trgovskih državah pod vplivom katolicizma, pri čemer naj bi imela religija v kakršnikoli obliki minimalen učinek na rast kapitalizma kot ekonomskega sistema. Oblikovanje nove miselnosti na ekonomskem področju naj ne bi bila posledica protestantizma ali katerekoli druge religije, temveč izraz splošne revolucije miselnosti v času renesanse in reformacije (Pierotti, 2002).

Malcolm H. MacKinnon pa je svojo kritiko Webrovih del oprl na idejo, da je Weber narobe razlagal kalvinistične ideje glede koncepta poklica in dobrih del. Trdi, da sta v Webrovi razlagi kalvinističnega podpiranja zemeljskega dela prisotni dve pomanjkljivosti. Prvič, da razlaga ni v westminstrski konfesiji, ki predstavlja dogmatičen vrh kalvinizma 17. stoletja. Weber se je nanjo sicer nanašal, vendar MacKinnon meni, da zanjo ni mogoče najti nobenega kritičnega dokaza. Drugič, v krščanstvu na splošno in še posebno v kalvinizmu dobra dela niso imela nič skupnega z zemeljskimi aktivnostmi, temveč so predstavljala spiritualne aktivnosti.

MacKinnon je menil, da je Weber naredil največjo napako pri opredeljevanju kalvinističnega koncepta poklica. Po njegovem mnenju naj bi poklic kalvinisti opredeljevali v smislu, da obstaja tako nebesni poklic kot tudi zemeljski poklic oziroma naloga. Zadnji naj ne bi prinašal ničesar pozitivnega in naj se ne bi vmešaval v izvajanje nebesnega poklica. Verniki naj bi si izbrali poklic, v katerem bi lahko najbolje služili Bogu, in ne tistega, ki bi jim prinesel spoštovanje na tem svetu. Poklic naj bi jim omogočil izogniti se grehom. Pri svoji razlagi je MacKinnon prav tako izhajal iz westminstrske konfesije (Pierotti, 2002).

R. H. Tawney je bil najbolj znan Webrov kritik, ki se je strinjal z Webrom glede povezanosti kapitalizma in protestantizma, vendar je videl pravo povezavo v nasprotni smeri. Trdil, da je protestantizem prevzel v tveganje in ustvarjanje dobička usmerjeno etiko kapitalizma in ne obratno. V 15. stoletju naj bi bilo v Benetkah in Firencah ter v južni Nemčiji in Flandriji prisotnega dovolj kapitalističnega duha, in sicer zaradi enostavnega razloga, da so bila ta področja trgovski in finančni centri tega obdobja. Razvoj kapitalizma na Nizozemskem in Angliji v 16. in 17. stoletju naj ne bi bil posledica protestantizma, temveč velikih ekonomskih premikov na področju odkrivanja sveta in njihovih rezultatov (Pierotti, 2002).

Najmočnejšo povezavo med kapitalizmom in protestantizmom je Tawney videl v racionalnosti. Protestantizem je predstavljal upor proti tradicionalnosti in s tem prehod na racionalen način življenja. Tawney je menil, da je racionalnost v kapitalizmu postala načelo protestantizma, ker je predstavljala popolno nasprotje tradicionalnosti v katolicizmu. Zgodnji protestanti so ugotovili, da neutrudno delo in racionalna razporeditev časa ustrezata načinu življenja v smislu služenja Bogu. Tawney je v protestantskih načelih videl kapitalistični koncept delitve dela in načrtovane akumulacije, saj naj bi poklic na zemlji služil v slavo Bogu. Kapitalizem naj bi se tako skladal s protestantskimi načeli.

Tawney med kapitalizmom in protestantizmom ni videl linearne povezave. Menil je, da so Webrove teze preveč poenostavljene, da bi lahko pomagale pri razlagi zgodovinskih dogodkov, saj naj bi bile povezave med zgodovinskimi dogodki večinoma nelinearne. Po njegovem mnenju naj bi protestantska etika prispevala k razvoju kapitalizma, toda tudi protestantizem sam je bil pod vplivom vse bolj kapitalistične družbe (Pierotti, 2002).

Jacob Viner, ekonomski zgodovinar, je pri svoji kritiki kot model uporabil Škotsko pred 18. stoletjem. Želel je dokazati, da je imel kalvinizem tam, kjer je bil prisoten kot državna religija, prej negativne kot pozitivne vplive na ekonomski razvoj. Škotska naj bi bila do poznega 18. stoletja obupno revna dežela. Pri prebivalstvu naj bi bilo prisotno pomanjkanje podjetniške spodbude in ambicij ter pomanjkanje podjetništva in ekonomske discipline na splošno. To bi po njegovem mnenju lahko pripisali negativnemu vplivu kalvinizma kot državne religije, ki je poudarjala, da je želeli si več, kot je potrebno za preživetje, greh in neumnost (Pierotti, 2002).

Michael Parkin, profesor ekonomije, je poudarjal, da je Weber v svojem delu predpostavil, da je potrebno religijo razlagati neodvisno od socialnega položaja. Torej, če se je kalvinizem spremenil v času od Johna Calvina vse do zgodnjih kalvinističnih kapitalistov, potem je ta sprememba posledica sprejemanja kalvinistične doktrine z vidika različnih socialnih slojev. Parkin je dejal: »Kar je potrebno, je dopolnilna študija, zasnovana tako, da bi prikazala učinke socialnega položaja na razvoj zgodnjega protestantizma. Ali je Weber pripravil podlago za tako študijo, ali bi jo moral sam podpreti in razširiti nad svoje razumevanje materializma, ali bi moral pokazati, kako se razlikuje od marksistične verzije... Če bi poiskal odgovore na vsa

ta vprašanja, bi ugotovil, da se v njih skriva dovolj namigov, ki kažejo na to, da se njegovo končno stališče ne bi bistveno razlikovalo od Marxovega (Kilcullen, 2002).«

Parkin je trdil, da je Weber predstavil dve tezi, in sicer tako imenovano »šibko« in »močno« tezo, med katerima pa se ni jasno opredelil. »Močna« teza pravi, da je kalvinizem povzročil kapitalizem, »šibka« pa, da kalvinizem ni (kot nekatere druge religije) oviral razvoja kapitalizma. »Močna« teza predpostavlja, da je kapitalistični ekonomski sistem posledica pojava določenih sprememb v religiozni doktrini, medtem ko »šibka« teza pravi, da so že obstajali in delovali različni vzroki, ki so v končni fazi proizvedli kapitalizem, vendar so bili ovirani s strani določenih religioznih idej, dokler ni sprememba miselnosti odpravila teh ovir.

Obstaja pa še ena možna razlaga Webrovih tez. Ker kapitalizem ni začel obstajati zaradi verskih idej, ampak zaradi drugih vzrokov, ki so bili vseskozi prisotni, je kalvinizem še zmeraj predstavljal zakonito podlago za njegov razvoj. Po tej razlagi kalvinizem ni bil samo neka vera, ki je bila neprestano prisotna, ampak vera, ki je močno pomagala pri samem razvoju (Kilcullen, 2002).

Weber je v svojih študijah dejal, da se je kapitalizem razvil v zgodnjem modernem času v zahodni Evropi in da se je nato razširil v ostale države (Kitajska, Japonska), in sicer z evropsko invazijo. Raziskal je tudi vse kulturne okoliščine, da bi našel podobne razmere, kot so obstajale v zahodni Evropi, v upanju, da bo našel vzroke, ki so povzročili razlike v razvoju. Ostale podobne kulture se imenujejo »kontrolne«. Webrova razlaga J. S. Millove metode razlikovanja govori, da če bi bila taka in taka kultura podobna zahodno evropski v vseh pogledih razen v enem, potem je ta eden tisti, ki je povzročil razliko in je tudi razlog za razvijanje kapitalizma. Tisto, kar je povzročilo razliko, je religija, saj je bila v predelih zgodnje, moderne Evrope, v katerih se je kapitalizem razvil, vera veliko bolj naklonjena racionalnim kalkulacijam in podobnim postopkom za razliko od ostalih »kontrolnih« kultur, ki so bile sicer precej podobne, vendar se v njih kapitalizem vseeno ni razvil (Kilcullen, 2002).

John Stuart Mill, filozof in sociolog 19. stoletja, bi se zgrozil nad tako surovo interpretacijo svoje metode razlikovanja. Mill je opozarjal, da se glavne institucije v enem sistemu ne morejo direktno primerjati in jih tudi ne moremo imenovati »enake«, z odgovarjajočimi inštitucijami v popolnoma drugem socialnem kontekstu. Če bi pogledali Webrovo delo, bi resnično ugotovili, da so vse institucije v Webrovih »kontrolnih« kulturah zelo različne od odgovarjajočih zahodnih, evropskih institucij. Mill je dejal, da je potrebno posebej analizirati posledično neodvisne elemente in ne gledati na njih kot nekaj kolektivnega in jih tako tudi obravnavati. Kakršenkoli kompleks, sestavljen iz različnih elementov, ki niso med seboj povezani z logičnimi in vzročnimi zvezami, je bil lahko po njegovem mnenju samo slučajno enoten (Kilcullen, 2002).

Kljub številnim kritikam nobena ni uspela v celoti zanikati njegovih tez. Obstaja dejstvo, da se je v 16. stoletju zgodilo nekaj, kar je povzročilo rast kapitalizma. Ne moremo pa z gotovostjo trditi, da je bila protestantska etika edini dejavnik, ki je vplival na to rast. In prav številne kritike nam ponujajo različna mnenja o tem, kaj se naj bi dogajalo v tistem času.

6. VZHOD IN ORTODOKSNI »DUH«

Kot smo že nekajkrat povedali, je Weber izhajal iz predpostavke, da se je moderni kapitalizem sprva pojavil in razvil na Zahodu kot posledica sociokulturnega etosa zahodnih narodov, ki ima svoje korenine v religiji. V naslednjih vrsticah bomo poskušali ugotoviti značilnosti vzhodnega krščanstva, in sicer z Webrovega stališča. Najprej si pogledjmo razlike med protestantsko in ortodoksno razlago človeške podobe. Ugotovimo, da je v protestantski teologiji v ospredju nauk o odpustitvi, ko ljudje v življenju iščejo način, kako bi dosegli odpustitev od Boga zaradi pragreha. V ortodoksiji pa po drugi strani vlada optimistično gledanje, da je človek zmožen prenovitve, razsvetlitve in izpopolnitve. Medtem ko je kalvinizem razvil pesimistično dojemanje Boga, imajo ortodoksni, na podlagi nauka pravoslavne cerkve, nekakšen entuziazem in občutek varnosti. Na tem mestu se lahko vprašamo: »Kako to, da optimistično dojemanje človeka v ortodoksni cerkvi ni postalo nosilec gospodarskega, kulturnega in socialnega razvoja (v pravoslavnih deželah)?«

Optimističen karakter dojemanja človeka v ortodoksni cerkvi bi lahko postal gonilna sila za obnavljanje sveta in bi lahko zagovarjal posvetno dejavnost - delo. Za pravoslavno cerkev so bile posvetne dejavnosti vsekakor nujne, saj je potrebno preživeti v svetu, vendar pa niso imele svojega pomena pri odrešitvi. Za odrešitev je bilo potrebno v prvi vrsti izpolnjevanje božjih zapovedi (tj. brezgrešno življenje) in vera. To je pripomoglo k povečanju občutenja religioznosti, temu pa naj bi sledilo povečanje čustvenosti. Zgodilo pa se je ravno nasprotno: optimizem, ki izhaja iz pravoslavne nauka o človeku, ni odprl vrat nasladam in uživanju sveta, temveč je ta optimizem pomenil, da je vsakemu človeku dan čas in možnost, da se zveliča (Knežević, 2000, str. 27). V nasprotju s protestantskim vlada v pravoslavnem svetu iracionalni duh.

Kapitalistična askeza je po svojem bistvu možna tudi znotraj pravoslavne cerkve oziroma ortodoksija ne nasprotuje njenemu bistvu, vendar je problem v tem, da je racionalistično oblikovanje življenjskega stila nasprotovalo tradicionalizmu ter je pomenilo posmehovanje veri. Ortodoksija ni sprejemala razuma in njegove pameti zaradi tega, ker je negativno razumsko stališče ogrožalo vero in religiozno občutenje. Po drugi strani pa je za tiste, ki so vztrajali v svetu in bili člani pravoslavne Cerkve, bilo značilno, da so se v duhu čustvene religioznosti borili proti vsakemu, ki je z delom in kritiko sprejemal novo realnost, še manj pa

so bili dovzetni do tistih, ki so sprejemali racionalno mišljenje Zahoda. Čustvena religioznost in zavračanje sveta sta pravzaprav pomenili oviro racionalnemu načinu življenja. V pravoslavnem svetu se je že v preteklosti pojavil še en fenomen. Max Weber ga je označil kot kapitalizem avanturistov. Gre za pojav prodora posameznikov – avanturistov v svet »biznisa«. Vidimo, da je racionalna uresničitev želje po zaslužku obstajala tudi na Vzhodu. Vendar se želja po zaslužku ni racionalno uskladila v sistem racionalne posvetne etike dela, kot je bilo to značilno za Zahod. Tako je neukrotljiva želja po zaslužku avanturistov postala nagon za pridobivanje. Brez krščanskega dojemanja etike poklica in brez posvetne askeze ni bilo prisotnega direktnega vpliva na razvoj kapitalističnega načina življenja. Zaradi tega je kapitalistični način življenja na pravoslavnem področju šel svojo pot in se razvijal v kapitalizem posameznikov. Značilnost njihovega življenja sta bili »uživaštvo« in nemoralna luksuzna potrošnja, kar pa ni bilo značilno za Zahod (Knežević, 2002, str. 31).

7. RAZLIČNI ZGODOVINSKI POGLEDI NA RAZVOJ KAPITALIZMA

Zdaj, ko smo si ogledali delo Maxa Webra ter nekaj kritik njegovega dela, si bomo na kratko ogledali še nekaj drugih pogledov in mnenj o tem, kako in kdaj se je sploh razvil kapitalizem.

Tudi med zgodovinarji ni enotnega mnenja, kdaj in kako opredeliti začetek zgodovinskega razvoja kapitalizma (Kovač, 1996, str. 94):

- a) Kapitalizem je kot razvita tržna družba predvsem nastavek analitične družbe (Bretano, Latouche);
- b) Kapitalizem ima svoje korenine v srednjem veku (Pirenne, Sombart);
- c) Kapitalizem se razvije na temelju družbenih sprememb renesanse in protestantizma (Weber, Tawney).

Večina zgodovinarjev pristaja na tezo, da je 16. stoletje odločilno za razvoj kapitalizma. Toda zopet se oblikujejo po tem, ali vidijo temeljne razvojne značilnosti kapitalizma v menjalnih procesih (trgovska, mestna civilizacija) ali v proizvodnji (tehnološka civilizacija). Teoretski spor o različnih poteh razvoja iz fevdalne v kapitalistično epoko je bil posebno goreč pri marksističnih teoretiki.

Mnogi zgodovinarji in sociologi prisegajo na odločilno vlogo religije. Menihi (jezuiti) pogosto že v srednjem veku zagovarjajo kapitalizacijo in racionalno poslovanje. Kot smo že omenili, naj bi bila po mnenju nekaterih sociologov (Weber, Tawney) prav reformacija tista, ki naj bi uveljavila pomemben idejni prelom in drugačno pojmovanje poslovne etike. Bolj pragmatični zgodovinarji pa so vzpon evropskega kapitalizma pripisovali razvoju finančnega

sistema v 16. in 17. stoletju ter vedno večjemu uvozu dragocenih kovin iz prekomorskih dežel (Kovač, 1996, str. 94).

Če je za kapitalizem značilno kopičenje (akumulacija) kapitala, kot je poudarjal Marx, pa so njegovi zgodovinski viri vendarle lahko sila različni (Kovač, 1996, str. 94):

- a) Privatna lastnina in tržni način gospodarjenja (družbena delitev dela, specializacija proizvodnje, avtonomna podjetja, tržna menjava...);
- b) Srednjeveška akumulacija kapitala v mestih in njegovo investiranje v trgovino in obrtno dejavnost;
- c) Individualizem in etika racionalnega pridobitnega poslovnega obnašanja;
- d) Industrijska revolucija (industrializacija) in svobodna podjetja;
- e) Tržne finančne institucije (bančni sistem, javne finance), ki omogočajo razvoj podjetij in ekonomski vpliv države (angleška finančna revolucija).

To pomeni, da je politično ekonomska teorija kapitalizma razdvojena tako pri definiciji, kaj je pravzaprav kapitalizem, kot tudi pri določanju njegovega zgodovinskega nastanka in razvoja. Vsekakor pa je kapitalizem zgodovinsko obstajal precej pred teorijo kapitalističnega sistema. Kapitalski duh in konkurenca sta lastni človekovi poslovni filozofiji. Človek je moral v še tako nerazviti tržni družbi vedno sprejemati določene poslovne odločitve, prevzemati tveganje, se prilagajati trgu ali pa ga oblikovati. Sombart je to zgodovinsko značilnost tržne družbe pojasnil nadvse preprosto. Ekonomska podoba kapitalizma temelji na prevladi treh idej – racionalnosti, konkurenci in tveganju. S tega vidika je kapitalizem star najmanj toliko, kolikor je stara človeška civilizacija in ob njej razviti zametki tržne družbe (Kovač, 1996, str. 95).

Vendar tudi takšna analiza ne rešuje vprašanja, katere tržne družbe so kapitalistične, kako so to postale in kako se mislijo rešiti neprijetnega političnega in ideološkega bremena, da je kapitalizem družba z bolj ali manj razvito eksploatacijo, socialnimi neenakostmi, različnimi vidiki odtujenosti človeka, ekološkimi katastrofami, vojnimi nevarnostmi in podobno. Ena izmed možnih razlag je, da se kapitalizem pojavi z ekonomskim individualizmom in institucijami, ki so omogočile ali pa ščitile svobodo poslovnega delovanja. Če sprejmemo tezo, da je kapitalizem zgolj radikalna oblika tržne družbe, ki ima dolgo zgodovino, potem je najboljši merilo njegovega razvoja oblikovanje svobodnega podjetja in podjetništva. Zgodovina kapitalizma je tako predvsem zgodovinska zgodba, kako podjetje in podjetnik dobivata osrednjo družbeno vlogo, kako se poraja in razvija ekonomska civilizacija na temelju privatne lastnine, kapitala, profitnega motiva in tržne konkurence (Kovač, 1996, str. 95).

Kapitalizem v ekonomski teoriji često zamenjujemo s »tržno družbo«, poslovneži raje govorijo o »svobodnem podjetniškem sistemu«, marksisti pa so kapitalizem opisovali

predvsem kot zgodovinski sistem (produkcijski način, ekonomsko formacijo družbe). S politično ekonomskega vidika je različno razumevanje kapitalizma odvisno predvsem od različnega pojmovanja samega kapitala (Kovač, 1996, str. 95).

Kapital je najprej samo drugi izraz za družbeno bogastvo. Izhodiščna razlika med predkapitalističnimi družbami in kapitalizmom je v sami obliki družbenega bogastva. Predkapitalistične družbe razvijajo bogastvo na tako imenovanih uporabnih vrednostih. To so koristne, fizične stvari, ki so povezane z obstoječim materialnim življenjem ljudi. Njihova temeljna lastnost je, da so namenjene neposredni porabi njihovih lastnikov. Nasprotno pa je kapitalistično bogastvo sestavljeno iz tako imenovanih menjalnih vrednosti. Torej stvari, ki so namenjene predvsem menjavi in se imenujejo blago. Proizvajalci potemtakem svojih proizvodov ne uporabljajo za zadovoljevanje svojih neposrednih potreb, temveč za menjavo z drugimi proizvajalci. In prav ta lastnost je omogočila nenavadno povezanost tržnih subjektov in dinamičnost kapitalistične družbe (Kovač, 1996, str. 95).

8. SKLEP

Nadvlada katoliške cerkvene oblasti v srednjem veku je imela po Webrovem mnenju pomemben vpliv na ekonomski razvoj. Katoliška doktrina je trdila, da noben poslovnež ne more ustreči Bogu, in s tem pripeljala do tega, da so se pobožni ljudje raje izogibali trgovanju. Vseeno pa je bila prav Cerkev tista, ki je ponudila bazo za razvoj askeze. Asketski protestantizem je bil tisti, ki je kasneje zagotovil tudi najpobožnejšim pogoje za poslovno življenje, in sicer v smislu, da to poslovanje kaže na racionalizacijo življenja. Kapitalizem predstavlja zmagoslavje racionalizacije nad tradicionalizmom.

Max Weber je govoril, da igra protestantizem, predvsem pa kalvinizem, zelo pomembno vlogo v samem poteku razvoja duha kapitalizma v zahodni Evropi. Prepričan je, da je kapitalizem produkt zahodne miselnosti zaradi številnih razlogov, eden izmed njih pa je prav protestantska etika. Protestantska etika je začela in spodbudila vse tisto, kar Weber imenuje duh kapitalizma. V svojem delu Protestantska etika in duh kapitalizma je Weber prišel do ugotovitve, da duh kapitalizma ni samo način za kopičenje bogastva, temveč način življenja, ki vsebuje svojo etiko in dolžnost.

Webrovo prepričanje in dokazovanje, da je asketski protestantizem predhodnik razvoja zahodnega kapitalizma, pa je naletelo na številne kritike, vendar nobena od njih ni uspela v celoti zanikati njegovih tez. Obstaja dejstvo, da se je v 16. stoletju zgodilo nekaj, kar je povzročilo rast kapitalizma in po Webrovem mnenju je bil to protestantizem. Po mnenju njegovih kritikov pa bi bila lahko to posledica povsem drugačnih dejavnikov.

Po vsem zgoraj povedanem lahko na koncu rečemo, da je bilo nekaj, kar je povzročilo velik razmah kapitalizma na Zahodu ne pa tudi na Vzhodu. Prav s tega stališča bi se lahko strinjali z Webrom, saj je kapitalistična askeza po svojem bistvu možna tudi znotraj vzhodne, pravoslavne cerkve oziroma ortodoksija ne nasprotuje njenemu bistvu, vendar je problem v tem, da je racionalistično oblikovanje življenjskega stila nasprotovalo tradicionalizmu ter je pomenilo posmehovanje veri. Zaradi tega je kapitalistični način življenja na pravoslavnem področju šel svojo pot in se razvijal v kapitalizem posameznikov.

Zaključila bi s trditvijo, da je religija pogosto pomembna sestavina za razumevanje sveta in dogajanja na njem. Verjamem, da je imel protestantizem močan vpliv na družbo tistega časa. Prav ta družba in njeno delovanje pa je bila steber gospodarskega razvoja, tako da bi lahko rekli, da je protestantizem vplival na razvoj kapitalizma.

9. LITERATURA

1. Baeck Louis: The Meditteranean Tradition in Economic Thought. London: Routlege, 1994. 241 str.
2. Gombrich Ernst Hans Josef: Kratka svetovna zgodovina za mlade bralce. Ljubljana: Državna založba Slovenije in Panatal, 1991. 276 str.
3. Grabar Mateja: Ekonomija in protestantska etika. Diplomsko delo. Ljubljana: Ekonomska fakulteta, 2000. 40 str.
4. Haralambos Michael: Religija. Študijska baza, Univerza v Mariboru.
[URL: <http://sbaza.net/index.php?fak=7&smer=92&predmet=2324&gradivo=113>], 15.4.2002.
5. Heyrman Christine: Puritanism and Predestination. University of Delaware.
[URL: <http://www.nhc.rtp.nc.us:8080>], 28.3.2002.
6. Kaplan Buck: Max Weber.
[URL:<http://www.spc.uchicago.edu/ssr1/PRELIMS/Theory/weber.html>], 25.3.2002.
7. Killculen R. J.: Max Weber: On Capitalism. Macquarie University.
[URL: <http://humanities.mq.edu.au/politics/y64/10.html>], 27.3.2002.
8. Knežević Saša: Krščansko pojmovanje gospodarjenja. Diplomsko delo. Ljubljana: Ekonomska fakulteta, 2000. 40 str.
9. Kovač Bogomir: Prispevki k politični ekonomiji. Ljubljana: Ekonomska fakulteta, 1996. 179 str.
10. Kovačič Marko: Max Weber (1964 – 1920). Študijska baza, Univerza v Mariboru.
[URL: <http://sbaza.net/index.php?fak=7&smer=92&predmet=2329&gradivo=149>], 15.4.2002.
11. Kunc Anka: Cerkev in ekonomska politika. Diplomsko delo. Ljubljana: Ekonomska fakulteta, 1995. 50 str.
12. Moore Robert Scott: Protestantism.
[URL:<http://www.history.ohio-state.edu/people/moore....11/Lectur26.html>], 28.3.2002.

13. Moriyuki Abukama: Weber I: Sociology of Rulership and Religion
[URL:http://www.ne.jp/asahi/moriyuki/abukama/weber/society/ruler/ruler_relig_frame.html], 27.3.2002.
14. Norčič Oto: Razvoj in temelji sodobne ekonomske misli. Ljubljana: Ekonomska fakulteta, 2000. 488 str.
15. Pierotti Sandra: The protestant Ethic and the Spirit of Capitalism: Criticism of Weber's Thesis. [URL:<http://www.cad.gatech.edu/support/sandra/paper.html>], 28.3.2002.
16. Radman Franc: Religija in ekonomija. Diplomsko delo. Ljubljana: Ekonomska fakulteta, 1999. 34 str.
17. Weber Max: Protestantska etika in duh kapitalizma. Ljubljana: Založba Škuc, 1988. 225 str.
18. Weber I: The sociology of Religion.
[URL:http://www.ne.jp/asahi/moriyuki/abukama/weber/world/intro/world_intro_frame.html], 27.3.2002.
19. Weber II: The Protestant Sects and the Spirit of Capitalism.
[URL:http://www.ne.jp/asahi/moriyuki/abukama/weber/world/sect/sect_frame.html], 27.3.2002.
20. Weber III: The Rejection and the Meaning of the World.
[URL:http://www.asahi_net.org.jp/~hw8mmrkm/weber/society/socio_relig/socio_relig_frame.html], 27.3.2002.

10. VIRI

1. Elwell Frank, 1996, Verstehen: Max Weber's NamePage.
[URL:<http://msumusik.mursuky.ede/~felwell/http/weber/whome.html.html>], 28.3.2002.
2. Leksikon Cankarjeve založbe. Ljubljana, 1982. 1080 str.
3. Protestantism and the Rise of Capitalism.
[URL:<http://www.drury.edu/faculty/ess/history/modern/capital1.html>], 10.4.2002.
4. The Five Points of Calvinism. [URL: <http://www.carm.org/tulip/html>], 15.4.2002.

5. The Times: Atlas evropske zgodovine. Ljubljana: Slovenska knjiga, 1996. 215 str.
6. Zgodovina 1. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1983. 366 str.
7. Zgodovina 2. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1984. 327 str.